

**ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ
ΚΑΙ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ
ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
ΤΩΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΤΟΥ
ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΩΝ ΑΠΟ
ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ**

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ

**ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
ΤΩΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΩΝ
ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ**

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ
Λέκτορας Α.Π.Θ.

*«Ὡς ἐν ψυχῇ ἦμεν μιᾷ ἐν διαφόροις οἰκούσῃ σώμασιν,
ἔχοντες τὸ ἐν ὀφθαλμοῖς πιστὸν τῶν προσδοκωμένων ἐνέχυρον».*

[Στὴ μνήμη τοῦ «συναδέλφου» Θ. Ἀλιμπράντη]

Προλογικά

Ἡ παρούσα ἐργασία¹ δὲν ἔχει στόχο νὰ σταθεῖ σὲ γνωστὰ σημεῖα ἀπὸ τὴ βιογραφία καὶ τὴν προσωπογραφία τοῦ ὁσίου Εὐγενίου Γιαννούλη (1595/7-1682)², τὰ ὅποια ἄλλωστε ἔχουν ἐρευνηθεῖ ἀπὸ ἀξιόλογους μελε-

1. Γιὰ τὴ μελέτη αὐτὴ ὀφείλουμε νὰ ἀναφέρουμε διὸ ἀποτελεῖ μία ἐπεξεργασμένη καὶ ἐμπλουτισμένη σὲ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον εἰσήγησή μας «*Θεολογικά καὶ ποιμαντικά σχόλια στὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Εὐγενίου Αἰτωλοῦ*», ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμποσίου μὲ θέμα: «*Ἱστορία καὶ πνευματικὸς βίος τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν Ὀθωμανοκρατία καὶ τοὺς νεότερους χρόνους*» (Καρπενήσι 28-30 Μαΐου 2004). Περιληπτικὴ ἀναφορὰ στὶς εἰσηγήσεις τοῦ συμποσίου αὐτοῦ βλ. Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, «*Επιστημονικὸ Συμπόσιο...*», στὸ Ἐκκλησία, ἔτος ΠΑ', τεύχ. 7, Ἰούλιος 2004, σσ. 553-556.

2. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Σ. Ν. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Βίος Εὐγενίου Ἰαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ ὑπὸ Ἀναστασίου Γορδίου*, στὸ Νέος Ἑλληνομνήμων 4 (1907) σσ. 27-82· Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τῶν σχολῶν τῶν Ἀγράφων*. Χρονολο-

τητές του³. Μᾶς ἐνδιαφέρουν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς θεολογικὲς του σκέψεις, διατυπώσεις καὶ ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες θὰ μποροῦσαν νὰ μᾶς δώσουν μία ὅσο τὸ δυνατό καλύτερη εἰκόνα τῶν σχετικῶν μ' αὐτὲς ποιμα- ντικῶν ἐνδιαφερόντων του. Ἔτσι, πιστεύουμε ὅτι ἀπὸ τὶς Ἐπιστολές του⁴ μπορεῖ νὰ φανεῖ ἡ ζωντανὴ εἰκόνα ἐνὸς μαχόμενου ἀσκητῆ καὶ νὰ προβλη- θεῖ σὲ μᾶς σήμερα ἡ ἱστορικὴ προσπάθειά του νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς καθη- μερινὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου μὲ στόχο τὴ σωτηριολογικὴ προοπτικὴ⁵.

γική διερεύνηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης του, Ἀθήνα 1957· Ι. ΚΟΛΙΓΣΑΡΑΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτω- λός*, στὸ Ἀρχεῖο Ἐταιρείας Αἰτωλοκακαρνανικῶν Σπουδῶν 1 (1958) σσ. 37-88· Ι. ΚΟΛΙΓΣΑΡΑΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, Ἀθήνα 1960· Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Βενετία 1972, σσ. 423-479· Π. Κ. ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός καὶ τὸ φερώνυμον Ἐλληνομουσεῖον (Πνευ- ματικὸ Κέντρο Καρπενησίου)*, Ἀθήνα 1976 (σσ. 15-86 βιογραφία τοῦ Εὐγενίου)· Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀναζήτησις τῆς προσωπικότητος Εὐγενίου Γιαννοῦλη τοῦ Αἰτωλοῦ ὡς δι- δασκάλου*, στὸν τόμο *Πρακτικῶν Σύναξις: Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός καὶ ἡ ἐποχὴ του* (στὸ ἐξῆς *Σύ- ναξις*), Καρπενήσι 12-14 Ὀκτωβρίου 1984, ἐπιμ. Π. Βλάχου, Ἀθήνα 1986, σσ. 75-136.

3. Βλ. τὴ μελέτη τῆς Ε. Λυκούρη, «*Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός καὶ ἡ ἐποχὴ του*», στὸ *Σύναξις*, σσ. 404-424.

4. Χρησιμοποιοῦμε γι' αὐτὲς τὴν κριτικὴ ἔκδοση Ι. Ε. ΣΤΕΦΑΝΗΣ καὶ Ν. ΠΑΠΑΤΡΙΑΝ- ΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, *Εὐγενίου Γιαννοῦλη τοῦ Αἰτωλοῦ Ἐπιστολές*, Θεσσαλονίκη 1992 (στὸ ἐξῆς *Ἐπιστολές*).

5. Ὁ βιογράφος τοῦ ἁγίου ἀναφέρει ὅτι «*Συνεχῶς τοὺς πρὸς αὐτὸν φοιτῶντας ἐδίδασκε καὶ ἐπ' ἐκκλησίας ὁμιλῶν δογματικοὺς τε καὶ ἠθικοὺς λόγους εἰς γνῶσιν ἐχειραγωγῶντι πᾶσαν καὶ ἀρετὴν*». Βέβαια ὁ Τ. Γριτσόπουλος (*Ἀναζήτησις*, σ. 82, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ παραπομπή) δικαιολογεῖται νὰ λέει πῶς «*Ἴσως νὰ μὴ κυριολεκτῆ ὁ καλὸς μαθητὴς τοῦ Γιαννοῦλη, μὲ τὸ νὰ χαρακτηρίζη τὰ κηρύγματα τοῦ διδασκάλου του δογματικοῦ περιεχομένου, διότι μᾶλλον ὁ Εὐγένιος ἀπέβλεπεν εἰς σωτηρίαν τῶν πιστῶν παρὰ εἰς προσφορὰν γνώσεων*». Ὑπερβο- λικὸς θὰ ἦταν ὁμως ἀπὸ μία τέτοια προοπτικὴ ὁ διευκρινιστικὸς λόγος τοῦ Ξ. Παπαχαράλα- μπους (*Θεῖα πρόνοια καὶ ἐν Χριστῷ σωτηρία κατὰ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ*, στὸ *Σύναξις*, σ. 187: «*Ἡ ἀρχικὴ ἡμῶν ἀγνοια περὶ τοῦ ἠθικοδογματικοῦ πλοῦτου τῶν σχετικῶν ἐπιστολῶν καὶ ὁ κίνδυνος πλημμελοῦς καὶ σχοινοτενοῦς ἐκθέσεως τῆς σχετικῆς διδασκαλίας εἰς τὴν ἔχουσαν περιορισμένον χρόνον πρὸς διαπραγμάτευσιν ἐπιστημονικὴν σύναξιν ἐπέ- βαλον τὸν περιορισμὸν τῆς ἀνακοινώσεως εἰς τὸν ἀνατῆρω θέμα μόνον*»), ἀν δηλ. ἴσχυε ἀπό- λυτα ἡ ἐκτίμησις τοῦ Τ. Γριτσόπουλου. Ὁφείλουμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ἐδῶ ὅτι στὴν ὀρθόδοξη δογματικὴ διδασκαλία κέντρο καὶ μέτρο ἐκφρασεως τοῦ δόγματος εἶναι ἡ Σωτηριολογία. Ἔτσι, ἀκόμη κι ἂν ὁ Εὐγένιος ἀντιμετωπίζει στὶς Ἐπιστολές του συγκεκριμένους περιπτώσεις καθη- μερινῆς ζωῆς, κι ὄχι δογματικὲς διδασκαλίες μὲ εἰδικὴ ὀρολογικὴ σημασία, αὐτὸ δὲν μειώνει τὴ θεολογικὴ ἀξία τοῦ ἔργου. Ἄλλωστε, τὰ λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ ἁγίου, πού πιὸ κάτω παρα- πέμπει ὁ Τ. Γριτσόπουλος, εἶναι σαφέστατα: «*Λέγομεν δὲ καὶ ἐπ' ἐκκλησίας οὐ τὰ τυχόντα ἀλλ' ὅσα ἐκ τῶν ποτίμων καὶ ἱερῶν βιβλίων μεμαθήκαμεν τῆς Ἐκκλησίας, εἰ καὶ μὴ ἐπιστημονικῶς, ὡς τισιν δοκησίοφοις ἀρέσκει, ἀλλ' ἀποστολικῶς, οὐ δόξαν θηρεύοντες ματαίαν, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ λαοῦ μόνον ἀποσκοποῦμεν ὠφέλειαν*» (*Ἀναζήτησις*, σ. 82).

Ἐχοντας λοιπὸν τὴ γνώμη ὅτι ἡ θεολογία δὲν χαρακτηρίζει μόνο τὰ θεολογικά-δογματικά κείμενα, ποὺ ἐκφράζονται μὲ τεχνικὴ ὀρολογία, ἀλλὰ ὅτι συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἔμπρακτὴ καθημερινὴ πραγματικότητα, ἡ ἀξία μίας τέτοιας ἀναζήτησης ἐγκείται στὸ ὅτι ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸν ἐκλαϊκευμένο χαρακτήρα τῆς θεολογικῆς ἔκφρασης καὶ τὴ μετάφρασή της σὲ ποιμαντικὴ εὐθύνη. Αὐτὸ ποὺ διακρίνει τὴ θεολογικὴ ἔκφραση τοῦ Εὐγενίου εἶναι ἔτσι κι ἄλλιῶς ἡ πνευματικότητα. Πάντως, ὡς γνωστόν, ἡ ἐποχὴ στὴν ὁποία δρᾷ ὁ Ε. Γιαννούλης εἶναι μία παρεξηγημένη γιὰ τὸν χῶρο τῶν δογματολόγων ἐποχὴ, ἐπειδὴ θεωρεῖται ὅτι δὲν ἔχει νὰ ἀνιχνεύσει κανεὶς ἰδιαιτέρη δογματικὴ προσφορὰ.

Μία τέτοια ἐκτίμηση βέβαια θὰ μπορούσε νὰ ἀναπτυχθεῖ μόνο ἐκεῖ ποὺ πιστεύεται ἡ θεωρία περὶ ἐξέλιξης τῶν δογμάτων⁶. Τέτοιου εἶδους προοπτικὴ ὅμως δὲν θὰ μπορούσε νὰ υἱοθετηθεῖ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη ἐρευνητικὴ ἄποψη. Ἐξάλλου, ἀκόμη καὶ στὴν ἐποχὴ αὐτῇ, τὴ δύσκολη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν εὐημερία τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν προαγωγὴ τῆς παιδείας τους⁷, ὑπῆρχε σχέση Ἑλλήνων μὲ τὴ δυτικοευρωπαϊκὴ παιδεία καὶ γίνονταν προσπάθειες νὰ καταστεῖ γνωστὴ στὴν Ἀνατολὴ ἡ ὁμολογιακὴ διαμάχη τῶν δυτικῶν δο-

6. Στὴ δυτικὴ θεολογία αὐτὴ ἡ στάση ὑπῆρξε μία πραγματικότητα. Ἐχομε μάλιστα τὴ γνώμη ὅτι αὐτὸ ἔχει ἀρχαῖες καταβολές, στὴ σχέση τῆς *ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας* μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος λοιπὸν ἀγῶνας πολιτικῶν ἡγεμόνων καὶ παπῶν κάνει ἔτσι, ὥστε καταρχὰς οἱ Φράγκοι νὰ υἱοθετοῦν καὶ νὰ προβάλλουν δικὰ τους ἐκκλησιαστικὰ σύμβολα, ὅπως συνέβη μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Filioque. Βλ. καὶ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Οἰκουμενικὴ κίνηση* (Ἱστορία-Θεολογία), Θεσσαλονίκη 1996, σ. 32 ἔξ. Τὴν ἄποψη ὅτι στὴ Δύση ἡ ἐκκλησία ἀπλὰ ἀκολούθησε τὴν Οἰκουμενικὴ (συνοδικὴ) παράδοση χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ τὴ μεταδώσει στοὺς χριστιανούς της, τὴν ὑποστηρίζει στὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐργασία της ἡ Susane Hausammann (*Das Christusbekenntnis in Ost und West*, Band 4, Neukirchener Verlag 2004).

7. Πάντως, ὅσον ἀφορᾷ τὸν Εὐγένιο, ἡ ἄποψη τοῦ Τ. Γριτσόπουλου εἶναι ὅτι «*ἐρχεται εἰς πλήρη ἀντίθεση πρὸς τὴν φοβίαν τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας διὰ τοὺς νέους, ποὺ ἐσποῦδαξαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν*» (Ἀναζητήσεις, σ. 85). Τὸ γεγονός –ἄσχετα δηλ. ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ πηγὴ γι' αὐτὴ τὴν ἐκτίμηση ἀνήκει στὰ ἀμφιβαλλόμενα (βλ. Ἐπιστολές, σ. 29, ὑποσ. 24)– ὅτι ὁ ἅγιος συνδεόταν μὲ τὸν ἀνοιχτὸ πρὸς τὴ μάθηση Λούκαρη, ὁ ὁποῖος ἔστειλε εἰδικὰ μὲ τέτοιες προοπτικὲς τὸν Μητροφάνη Κριτόπουλο γιὰ μάθηση καὶ διάλογο στὴ Δύση, δὲν εἶναι ἀσύνδετο μὲ τὸ ἀνοιχτὸ πνεῦμα τοῦ ἁγίου, ὁ ὁποῖος, ὅπως θὰ δοῦμε, καθαιρέθηκε ὅταν ὁ Λούκαρης κατηγορήθηκε καὶ θανατώθηκε. Γιὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ εὐεργετηθέντος ἀπὸ τὸν Λούκαρη Μητροφάνη Κριτόπουλον καὶ τὴν παραμονὴ του στὴ Δύση βλ. Ι. ΚΟΥΡΕΜΒΕΛΕΣ, *Die bedeutendsten Stationen des Aufenthalts von Metrophanes Kritopoulos im Abendland, seine wichtigsten Kontakte mit den Reformatoren und die dogmatischen Elemente seines Glaubensbekenntnisses*, στὸ Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ (τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας), τόμ. 9, 2004, σσ. 239-284.

γμάτων και ἡ γύρω ἀπ' αὐτὴ θεολογικὴ προβληματικὴ⁸.

Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ὅμως, ἐν προκειμένῳ μᾶς ἀπασχολεῖ ἓνας ὄσιος τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ὁποῖου ἡ θεολογικὴ ἔγνοια εἶναι ἡ ἐνότητα τοῦ θείου λόγου μὲ τὴν ποιμαντικὴ-πνευματικὴ εὐθύνη. Σὲ τέτοια παραδείγματα διαπιστώνουμε πόσο τὰ δόγματα δὲν συνιστοῦν ἀφηρημένα πράγματα, ἀλλὰ ἔμπρακτες ἀλήθειες τῆς κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ καὶ μὲ τοὺς συνανθρώπους του. Ἡ προσπάθειά μας ἐπικεντρώνεται σὲ ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου κι ὄχι βέβαια στὴν ὅλη ἱστορικὴ συνάφειά τους. Ἔτσι θὰ προσπαθήσουμε (στὴν Α' ἐνότητα) νὰ κατατάξουμε κατὰ τὸ θέμα τους ὀρισμένες θεολογικὲς ἀναφορὲς ποὺ συναντοῦμε στὰ γραπτὰ τοῦ δόκιμου ἐπιστολογράφου μας καὶ (στὴ Β' ἐνότητα) νὰ σκιαγραφήσουμε ἐν τέλει τὸν χαρακτῆρα τῶν θεολογικῶν του ἐνδιαφερόντων, ἐρευνώντας βέβαια σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἀποσπάσματα καὶ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο (ἐνν. τὸ μὴ ἐπιστολογραφικό) ἔργο του.

Α. Θεολογικὰ καὶ ποιμαντικὰ στοιχεῖα στὴν ἐπιστολογραφία

α. Ὁ Θεὸς καὶ ἡ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου

Θὰ σταθοῦμε καταρχάς, καὶ ὅπωςδήποτε ὄχι συμπτωματικὰ, στὴν ἔκφραση τοῦ ὁσίου γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο μὲ ἔμφραση τὴν κατανόηση τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου, ὡς δημιουργήματος ἑτερουσίου ἀπὸ τὸν Θεὸ.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὀφείλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὁ ὄσιος οἰκοδομεῖ τὴ θεολογικὴ του ἔκφραση πάνω στὴ διάκριση ἀπὸ τὴ μία «*μεταξὺ τῆς ἀνθρώπινης τρεπτότητας καὶ ἀτέλειας*» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη «*τῆς θεϊκῆς ἀτρεψίας*»

8. Πολὺ σωστὰ ὁ Ξ. Παπαχαράλαμπος στὴν εἰσαγωγὴ τῆς μελέτης του ἐπισημαίνει τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα τοῦ Εὐγενίου ἐν μέσῳ τῶν δυσχερειῶν μᾶς περιόδου δύσκολης καὶ μὲ πολλὰς ἐπιδράσεις τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ἀπὸ τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό καὶ τὸν Προτεσταντισμό (Σύναξις, σ. 186). Γιὰ τὴ θεολογικὴ προβληματικὴ τῆς περιόδου, πέρα ἀπὸ τίς πολὺ σημαντικὲς μελέτες, στίς ὁποῖες παραπέμπει ὁ ἀνωτέρω ἐρευνητής [Ι. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, Ἐτεροδόξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς Ὁμολογίας τοῦ 12' αἰῶνος, Ἱεροσόλυμα 1949· Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας κατὰ τὸν 15' καὶ 16' αἰῶνα, στὸ ΕΕΘΣΠΑ (1936/37)], βλ. καὶ C. DAVEY, *The Orthodox and the Reformation (1450-1600)*, στὸ *Eastern Churches Review* 2/1 (1968), σσ. 8-15 καὶ 2/2 (1986) σσ. 138-151· D. WENDEBOURG, *Reformation und Orthodoxie*, Göttingen 1986.

και τελειότητας»⁹. Πάνω σ' αυτή τή θεολογική αλήθεια, ή όποία άπηχει τή σημαντική για τήν όρθόδοξη θεολογία διάκριση μεταξύ *κτιστοῦ-άκτιστου*, διαμορφώνει ό όσιος Εὐγένιος δλόκληρο, όπως θά δοῦμε, τόν παραινενικό-ποιμαντικό του λόγο. 'Ο Εὐγένιος τονίζει στά έργα του τήν τρεπτότητα τής ανθρώπινης φύσης σέ αντίθεση με τόν άτρεπτο χαρακτήρα τής θεότητας, κάνοντας μάλιστα χρήση τής έλληνικῆς φιλοσοφίας¹⁰, τήν όποία όμως τήν έρμηνεύει μέσα από τήν όρθόδοξη διδασκαλία περι δημιουργίας¹¹.

'Ο Εὐγένιος έπιθυμεί βέβαια στόν λόγοιο τρόπο έκφρασης του νά άπλοποιεί τή σκέψη του πάνω σέ πολύ μεστές θεολογικές διατυπώσεις. "Έτσι, σέ έπιστολή του, αναφερόμενος στην τελειότητα τών έργων, μιλά για τόν Θεό και τόν άνθρωπο ως έξῆς:

«Τελείωσις μέν και πέρας τών αγαθών και καλών πραγμάτων, περιπόθητα και χρηστά τέκνα τής ήμών μετριότητος μόνος ό τών όλων Θεός και είναι και λέγεται· άνθρωπος δέ τελειώσαι τι ή προῶξει και εις πέρας αγαγεῖν χωρίς τής άνωθεν ρώμης τε και συμμαχίας τών άδυνάτων έστι κατά τό αὐτοῦ λόγιον· οί γάρ "τῇ οικεία δυνάμει τεθαρρηκότες", λέγει ό Θεός, "μεταιωθήσονται". Αυτό τουτο ζητεῖ μόνον άφ' ήμών ό Θεός, τό νά εκλέξωμεν τά αγαθά, έπειτα νά τά θελήσωμεν και νά τά αγαπήσωμεν και μετά ταῦτα νά γενοῦμεν πρόθυμοι και σπουδαίοι εις αὐτά· και τότε ό Θεός δι' άκραν αὐτοῦ εὐσπλαχνίαν γίνεται πληρωτής και τελειωτής τών καλών εκείνων πραγμάτων»¹².

9. Στην όρθόδοξη θεολογία ή τροπή δηλώνει τήν εκ του μη όντος παραγωγή, ενώ, αντίθετα, ό Θεός, ως άκτιστος, αὐθύπαρκτος και πάντοτε ύπάρχων, είναι άτρεπτος. Βλ. και Ι. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, *Κατά Μανιχαίων διάλογος*, PG 94, 156AB: «Τρεπτόν μέν άπαν κτίσμα κατά φύσιν· ών γάρ ή γένεσις από τροπῆς ήρξατο, ταῦτα ανάγκη κατά φύσιν τρεπτά είναι· ή οὐ τροπή εκ του μη όντος εις τό είναι παραγωγή· Μόνον οὖν φύσει άτρεπτον τό θειον, ως άκτιστον και άει όν».

10. Βλ. π.χ. 'Επιστολές, σ. 426 (232) 12-15: «Τά δέ γε τών ανθρώπων και άπλώς τά υπό τήν σελήνην πάντων τών ποταμιών ρευμάτων εὐμεταβολώτερα -καθ' Ηράκλειον- πεφύκασι και τών παλιρροιών άσταθέστερα».

11. Βλ. περισσότερα ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Πρόνοια*, σ. 188 έξ., ίδίως σ. 190. Είναι έμφανές ότι ό Εὐγένιος, που είχε προφανώς δίπλα στόν Κορυθαλέα διδαχθεί και στοιχειά από τήν άριστοτελική θεολογία-φιλοσοφία, άκολουθώντας τήν εκκλησιαστική παράδοση, δέν δίνει σημασία στην αὐτοκίνηση τών όντων, με κύριο σκοπό τή φύση (τήν ανθρωπότητα). Θέλει εν προκειμένω νά τονίσει τήν αντίδρασή του στην ύποστήριξη τής (άριστοτελικῆς) αὐτοδυναμίας και τής αὐτοτέλειας τών όντων και τής ανθρωπίνης φύσης που αὐτοδικαιώνεται. Για τό φυσικό και τό ανθρωπινό στη σκέψη νεώτερων, δυτικῶν φιλοσόφων βλ. Σ. ΔΕΛΗ ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Τό φυσικό και τό ανθρωπινό*, Θεσσαλονίκη 2002.

12. 'Επιστολές, σ. 84 (8) 5-15.

Εἶναι ἐμφανῆς στήν ἀνωτέρω περίπτωση ἡ ἀποψη τοῦ Εὐγενίου ὅτι ἡ πλήρωση μίας καλῆς πράξης δέν εἶναι μόνον ἔργο τῶν ἀνθρώπων, ἀσχετο δηλ. ἀπό τήν ἀρωγή τοῦ Θεοῦ. Ἐλλωστε αὐτή τήν προοπτική στηρίζει ἡ διδασκαλία τοῦ ὁσίου γιά τή θεία πρόνοια, ἡ ὁποία, ὅπως ἐρμηνεύει τόν ἅγιο ὁ Ξ. Παπαχαραλάμπους, «ὡς ἄγρυπνος φρουρός καί φύλαξ τοῦ ἀνθρώπου διήκει δι' ὅλης τῆς ζωῆς αὐτοῦ διευθετοῦσα καί ἐξομαλύνουσα πάντας πρός σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου»¹³. Δέν μπορούμε νά γνωρίζουμε ἂν ὁ Εὐγένιος ἀπαντᾷ ἐδῶ στήν ἔντονη περι τοῦ θέματος ἔργων καί πίστεως διαμάχη πού ἀπασχολοῦσε τότε τή δυτική θεολογία. Ὅσο ἀναλύουμε πάντως τή σκέψη του, μέ σκοπό τήν κατάδειξη τοῦ θεολογικοῦ της χαρακτήρα, θά γίνεται, πιστεύουμε, ἐμφανῆς ἡ μεγάλη πιθανότητα νά ἰσχύει ἡ παραπάνω ὑπόθεση.

Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ ὁσίου γιά τά ἀγαθά «τὸ νά ἐκλέξωμεν τά ἀγαθά, ἔπειτα νά τά θελήσωμεν καί νά τά ἀγαπήσωμεν καί μετὰ ταῦτα νά γενοῦμεν πρόθυμοι καί σπουδαῖοι εἰς αὐτά». Στήν προκειμένη περίπτωση ἔχουμε μία ἄποψη, πού προκρίνει κατά σειρά τήν ἐκλογή, τή θέληση, τήν προθυμία καί τή σπουδή στά ἀγαθά πράγματα ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀνθρώπου. Καί τότε, ὅπως λέει ὁ Εὐγένιος, ὁ Θεός «δι' ἄκραν αὐτοῦ εὐσπλαχνίαν γίνεται πληρωτῆς καί τελειωτῆς τῶν καλῶν ἐκείνων πραγμάτων». Ἡ προοπτική εἶναι δυναμική καί ἐναντιώνεται στή στατικότητα, ὅταν πρόκειται γιά τήν ἐπίδοση τοῦ ἀνθρώπου στό ἀγαθό. Ὅλοι οἱ παραπάνω προτρεπτικοί τύποι τονίζουν τήν ἀνθρώπινη αὐτεξουσιότητα.

Μόνο ἔτσι ἡ θεολογική τεκμηρίωση παραμένει ἄθικτη, δηλ. ἡ δογματική ἀλήθεια ὅτι ὁ Θεός εἶναι ὁ μόνος, πού συντελεῖ στήν ὀλοκλήρωση τῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου μέ στόχο τὸ ἀγαθό, ἐφόσον αὐτός (ὁ Θεός) ἐννοεῖται ὡς αὐτοαγαθό. Ὅποιαδήποτε δηλ. αὐτονόμηση τῆς ἀνθρώπινης δύναμης δέν θά μπορούσε, σύμφωνα μέ τὸ σκεπτικό τοῦ Εὐγενίου, νά ὀδηγήσει στήν ἐπίτευξη τοῦ ὄντως καλοῦ ἀπό τόν ἄνθρωπο. Μέ τά παραπάνω δείχνει ὁ Εὐγένιος ὅτι μᾶλλον γνώριζε στοιχεῖα ἀπό τήν θεολογική προβληματική στή Δύση, ὅπου ἡ Διαμαρτύρηση ὑπερεξείρε τόν θεϊκό παράγοντα γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι ἤθελαν, συγκεκριμένα, οἱ Διαμαρτυρόμενοι νά ἀντιμετωπίσουν τήν ἀκραία ἀνθρωποκεντρική σωτηριολογία τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν. Ὁ Εὐγένιος λοιπόν δέν ἀπαξιώνει τήν ἀνθρωπότητα, τή θέλει προσανατολισμένη στή σχέση μέ τόν Θεό. Ἐκεῖνο, πού ὀπωσδήποτε φαίνεται στήν ἔκφρασή του, εἶναι ἡ καταπολέμηση τῆς μονομέρειας καί ἀκρότητας στή θεολογική ἔκφραση καί ἡ πρόκριση τῆς χριστιανικῆς θεανθρωπότητας.

13. Βλ. *Πρόνοια*, σ. 193.

“Όσον ἀφορᾷ λοιπὸν τὸ χριστιανικὸ δόγμα, ἡ ἐπίκληση τοῦ *Μονογενῆ Υἱοῦ καὶ Λόγου*, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται ἐμφατικὰ μὲ τὸν Χριστὸ καὶ Θεὸ ἡμῶν¹⁴, σὲ ἐπιστολὴ στὸν του Ἰω. Καρυοφύλλη¹⁵ δείχνει μίαν σκόπιμη προκρίση τῆς ταυτότητας τοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖο μνημονεύει, γιὰ νὰ δυναμώσῃ τὸν λόγο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ἃν σκεφτοῦμε μάλιστα πῶς καὶ ἡ χάρις, ποὺ ζητᾷ στὸν Καρυοφύλλη ἀφορᾷ κάτι ἰδιαίτερα σημαντικό¹⁶. Ἔτσι καὶ στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ἐπικαλεῖται τὴν ἁγία Τριάδα ὡς φύλακα αὐτῆς τῆς ἐπιδιωκόμενης σχέσης μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Γιαννούλης, μὲ λίγα λόγια, θὰ μπορούσε καὶ νὰ μὴν εἶχε κάνει αὐτὴ τὴν τριαδολογικὴ καὶ χριστολογικὴ ἀναφορὰ. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι κάθε προσπάθεια καὶ ἐπιτυχία θέλει νὰ τὴν ἀναφέρει στὸν τριαδικὸ Θεὸ καὶ στὸ φιλόνητρο πῶς τοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι στίς ἐπαφές του μὲ τοὺς ἄλλους μένει πιστὸς στὴ θεολογικὴ ἀρχὴ του, ποὺ εἶδαμε προηγουμένως, σχετικὰ μὲ τὴ θεώρηση καὶ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως κάνει π.χ. καὶ στὴν ἐπιστολὴ του στὸν Φώτιο (1660), ὅπου λέει χαρακτηριστικὰ «*εὐχαριστῶ ὅμως τὸν προαιώνιον καὶ οὐράνιον Λόγον Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν*»¹⁷. Θὰ ἀρκεσθοῦμε ἐδῶ σ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, μιὰ καὶ στὸ τέλος τῆς Β' ἐνότητας τῆς παρούσας ἐργασίας θὰ ἐπαλέθουμε στὴ σημασία ποὺ δίνει ὁ Εὐγένιος στὴ θεώρηση τῆς θέωσης ὡς μετοχῆς καὶ θεωρίας τῆς Τριάδος, ὅταν πρέπει νὰ ὑμνήσῃ τὴν ἀγιότητα.

14. Βλ. καὶ *Ἐπιστολές*, σ. 442 (256) 3-4.

15. Βλ. *Ἐπιστολές*, σ. 92 (14).

16. Ὁ θεολογικὸς λόγος ἐδῶ συμπλέκεται μὲ τὴν ἀγωνία τοῦ γράφοντα νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸ του, ἔχοντας ὡς ὑποκείμενο τῆς ἔκφρασής του τὴ φιλικὴ στὸ παρελθὸν διάθεση τοῦ πατριαρχείου, τὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἐνεργοποιήσῃ καὶ νὰ τὴν προκαταλάβῃ εὐνοϊκὰ. Βλ. *Ἐπιστολές*, σ. 93 (14) 36-43: «*Τὴν παρακαλῶ ὅμως ὅλη ψυχῆ καὶ μετὰ δακρύων πολλῶν καὶ θεοῦ νὰ κινηθῇ μὲ θεῖον ζῆλον εἰς τὰ δυνατὰ ὄχι μόνον ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν φίλων φιλάτων ὄντων, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ χρησίμου τῶν φίλων, νὰ ὑποτάξῃ τὴν παροῦσαν ἐκκλησίαν ὅπου κτίζομεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ νὰ συνδράμῃ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῇ νὰ τὴν κάμῃ σταυροπλήγιον πατριαρχικόν, διὰ νὰ φύγωμεν τῶν ἀνθρωπομόρφων ἰκτινῶν τὰ νύχια καὶ νὰ ἐκφωνῆται ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πάντιμον ὄνομα τοῦ Οἰκουμενικοῦ*». Γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς συγγραφῆς καὶ τοῦ αἰτήματος βλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Ἀναστάσιος ὁ Παντοδύναμος*, στὸ *Σύναξις*, σσ. 466-491, ἐδῶ σ. 474. Ἀκόμη, γιὰ τὸν τρόπο ἔκφρασης τοῦ Εὐγενίου –πάντα μὲ μέτρο τὴ μετάδοση τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος– στὴν ἐπιστολογραφία του βλ. Κ. ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ, *Μερικὲς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς σκέψεις Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ (1597-1682)*, στὸ *Σύναξις*, σσ. 146-168, ἐδῶ σ. 159 ἔξ.

17. *Ἐπιστολές*, σ. 108 (23) 8-9.

β. Ἡ ἀξιολόγηση τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ κακοῦ

Ὁ Θεός, ὅπως ἤδη ἐπισημάνθηκε, εἶναι γιὰ τὸν ὄσιο Εὐγένιο αὐτός, ἀπὸ τὸν ὅποιο προέρχονται ὅλα τὰ καλά, ἐκεῖνα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἡ μελέτη τῶν ἱερῶν γραμμάτων, πού, σὲ κάνουν νὰ ἀντιμετωπίζεις μὲ τὴ δύναμη τοῦ Πνεύματος τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου. Καμμία λύπη γιὰ τὰ πρόσκαιρα πάθη δὲν ὑπάρχει πού νὰ μὴν ἐρμηνεύεται μέσα ἀπὸ τὴ μεγάλη σημασία τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ. Τὸ ἰδιαίτερα σημαντικό ἐδῶ εἶναι ὅτι γιὰ τὸν Εὐγένιο ἀποτελεῖ λανθασμένη ἐκτίμηση τὸ νὰ θεωρεῖται πῶς ἡ εὐθυμία ἀντιστρατεύεται τὰ χριστιανικὰ παραγγέλματα¹⁸. Γράφει λοιπὸν ὁ λόγιος πρὸς τὸν Νεόφυτο Ἀδριανουπόλεως:

«Μὴ τοίνυν ἐπὶ τούτοις ἀθύμει καὶ ἀμέτρως λυποῦ τεθραμμένος ὢν ἄνωθεν τοῖς λογίοις τοῦ Πνεύματος· ἐδοκιμάσθη σου ἡ φρόνησις ἐν τοῖς πειρασμοῖς ὡς ὁ χρυσὸς ἐν τῷ πυρὶ. Λυποῦ μᾶλλον καὶ θρήνηι τὴν ἀναισθησίαν τῶν διωκτῶν καὶ ἀνέτρεχε διὰ παντός τῇ μνήμῃ ἐπὶ τὰ τοῦ κοινοῦ δεσπότητος πάθη καὶ τοὺς διὰ βίου ἀγῶνας τῶν δικαίων, τῶν πρὸ τοῦ Χριστοῦ δηλονότι καὶ τῶν μετὰ Χριστόν. Ἐπὶ τούτοις διηνεκῶς αἰχμαλώτιζε τὸν νοῦν καὶ ἐλπίσι χρῆσταῖς στήριζε τὴν σαλευομένην διάνοιαν. Χαῖρε, ὅτι συνέπαθες τῷ Χριστῷ καὶ ὅτι κοινωνὸς τῶν αὐτοῦ ἐγένου παθημάτων, δι' ὧν καὶ συνδοξασθῆναι ἔχεις ἐν τῇ τῶν ἔργων ἀντιδόσει»¹⁹.

Ὁ πόνος λοιπὸν δὲν ἔχει ἀπόλυτη ἀξία καὶ δὲν πρέπει νὰ συμβαδίζει μὲ τὸν ἀπαρηγόρητο θρήνο. Ἡ χριστολογικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ πόνου καταξιώνει τὰ ἀνθρώπινα παθήματα καὶ μόνο ἔτσι ὑποστηρίζεται μὲ ἐλπίδα ἡ «σαλευόμενῃ ἀνθρώπινῃ διάνοιαν», ὅταν αὐτὴ βρίσκεται ἀντιμέτωπῃ μὲ τὸν πόνο.

Ἦσχετα μὲ τὰ ἀνθρώπινα παθήματα εἶναι ὅταν ὁ Εὐγένιος ἀναφέρεται στὰ ἄγραφα –ἀν καὶ γέννημα θρέμμα τους (Μεγαλοδενδρίτης)– μὲ μειωτικὸ λόγο²⁰. Συνδέει λοιπὸν ὁ ὄσιος τὴ δυστυχία καὶ τὴ δυσπραγία (τῶν

18. Βλ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἄναξήτησις, σ. 124.

19. Βλ. Ἐπιστολές, σ. 299 (141) 13-23.

20. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ στάσις δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴ διάθεση τοῦ μοναχοῦ νὰ περιγράψει τὴ δυσκολία τοῦ μοναχισμοῦ. Βλ. καὶ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Πρόνοια, σ. 89. Ἐξάλλου καὶ οἱ πολλὲς ὑποτιμητικὲς τοῦ ἀναφορῆς στὴν ἀνήλιαγη Γουβα μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο πλαίσιο πρέπει νὰ κατανοηθοῦν. Ὁ Εὐγένιος ἀγαποῦσε τὸν τόπο ἀσκήσεώς του, κάτι πού δείχνει καὶ τὸ θαυμάσιο ἐπίγραμμα του (βλ. Α. ΛΑΖΑΡΟΥ, Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ λατινοφωνία τῶν Ἑλλήνων, στὸ Σύνταξις, σσ. 222 ἔξ).

χριστιανῶν) με τὸ πάθος καὶ τὴν ἁμαρτία²¹. Λέει συγκεκριμένα ὅτι «οἱ ἀσυμπάθητες ἁμαρτίες μας τὸν ἐπεκοίμησαν», τὸν Θεό, κι ὅτι ἐκεῖ «ἔλλειψε παντάπασι νῆ χάρις τοῦ Θεοῦ»²². Αὐτὸς ὁ τρόπος ἔκφρασης, ποῦ θέλει τὸν Θεὸ νὰ στερεῖ ἀπὸ τὴ χάρη του ἕνα τόπο καὶ γι' αὐτὸ νὰ περισσεύουν ἐκεῖ τὰ κακά, δηλώνει τὴ σημασία ποῦ δίνει ὁ ὁσῖος στὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεό, μία ἀπομάκρυνση ποῦ ἔχει ἀρνητικὲς συνέπειες γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Θεὸς δηλ. δὲν εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖο ὡστόσο, βιώνει ὁ ἁμαρτητικὸς ἄνθρωπος ὡς ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ θεϊκὴ ἀγαθοτοπία²³.

Ὁ Γιαννούλης συναισθάνεται ἔντονα τὸν πόνο τῆς δυστυχίας ποῦ βιώνει ἡ ὀρθόδοξη χριστιανοσύνη καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὥστε, ὅπως χαρακτηριστικὰ λέγεται, ἡ ἐρημία του νὰ μὴν εἶναι ἐρημία²⁴. Ὁ θεολογικὸς λοιπὸν λόγος τοῦ ὁσίου εἶναι ζυμωμένος μ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα καὶ κάποιες φορὲς εἶναι πρόδηλος ὁ ἀναστεναγμὸς του, ὅπως σὲ μία ἐπιστολὴ στὸν ἱερομόναχο Ζαχαρία (Ἀνδριανούπολη), ὅπου λέει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ:

«Ἄς ἡξεύρει λοιπὸν τοῦτο, ἂν ὀρίξη, τὸ ὁποῖον θαρρῶ νὰ μὴν ἐπέταξεν ἀπὸ τὸν νοῦν της· ἡ ἀνθρωπότης ἐδῶ, καὶ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν κοινά, περνάει κακὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀτυχήματα, καὶ μάλιστα ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστιανισμοῦ καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκει καὶ κατ' ὀλίγον νεκρῶνεται καὶ εἰς τὸ χειρότερον κατεβαίνει. Πῶς γοῦν καὶ ποῦ θέλει καταστήσει ἡ προσκυνητὴ Τριάς ὁ Θεός, ὁποῦ ξεύρει τὰ πάντα, τὸ ξεύρει· ἡ δυστυχία ὁμως τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ χρόνου τὰ ἀτυχήματα ἐγκρέμισαν πολλοὺς καὶ τοὺς ἤφεραν εἰς τὸν λάκκον τῆς κακῆς πτωχείας»²⁵.

Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ὁ Γιαννούλης, κι αὐτὸ εἶναι ἀξιοπαρατήρητο, χαρακτηρίζει ἀπὸ κοινοῦ ὡς ἀνθρωπότητα τοὺς χριστιανοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Τούρκους. Ἔτσι, θὰ λέγαμε, δείχνει ὅτι δὲν ἀπαξιώνει τοὺς ἀλλόθρησκους, κάτι ποῦ κάνει ὁπωσδήποτε με θεολογικὰ κριτήρια. Εκείνο ὁμως ποῦ τὸν ἐνδιαφέρει νὰ τονίσει εἶναι ὁ τριαδικὸς Θεός, τονισμὸς ποῦ ἐπίσης δὲν εἶναι τυχαῖος, ἀλλὰ ἀπηχεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, ὄχι μόνο μία κρυφὴ ἐλπίδα στὸν τριαδικὸ Θεό, ἀλλὰ καὶ μία ἐμμεση προβολὴ μιᾶς σημαντικῆς θεολογικῆς δια-

21. Βλ. καὶ Γ. ΤΣΟΥΚΝΙΔΑΣ, *Οἱ ὄροι Ἑλλάς, Ἕλλην, Ἕλληνιστῆς κ.λπ. στίς ἐπιστολές τοῦ ὁσίου Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ*, στὸ *Σύναξις*, σσ. 286-300, ἐδῶ σ. 288.

22. Βλ. *Ἐπιστολές*, σ. 306 (147) 19-307, 22.

23. Βλ. καὶ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Πρόνοια*, σ. 196 ἑξ.

24. Βλ. ΓΡΙΓΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀναζήτησις*, σ. 87, ἰδίως ὑποσ. 3.

25. Βλ. *Ἐπιστολές*, σ. 309 (149) 20-29.

φορᾶς μετὰ τὴν θρησκεία τῶν κατακτητῶν. Προκρίνεται δηλ. τὸ δόγμα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ *προσκηνυτὴ Τριάδα*²⁶, προφανῶς σὲ ἀντίθεση μετὰ τὴν πίστιν στὸν προφήτη Μωάμεθ²⁷. Τὴν ἔκφραση «*προσκηνυτὴ Τριάς*», γνωστὴ ἀπὸ τὴν ὀρολογία τῶν Καππαδοκῶν πατέρων²⁸, ὅπως καὶ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Εὐγενίου στὸν τονισμὸ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν, ἐμεῖς δὲν τὴν ἐκλαμβάνουμε ὡς συμπτωματικὴ, ὅταν μάλιστα, ὅπως θὰ δοῦμε, τὴ θέσση τὴν ἐννοεῖ ὁ Εὐγένιος ὡς θεωρία τῆς Τριάδος.

Ἡ καταφατικὴ ἔκφραση μετὰ τὴν βεβαίωση ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι *παντογνώστης* ἐπίσης δὲν εἶναι τυχαία, ὅσο ἡ ἴδια ταυτόχρονα δηλώνει, μέσα ἀπὸ τὴν ἀπελπισία γιὰ τὴν ἀμαρτητικὴν κατάστασιν, μία κρυφὴ ἐλπίδα γιὰ τὸ ὑπόδουλο γένος²⁹.

γ. Τὸ χριστιανικὸ μέτρο

Ἐνα ἀπὸ τὰ πολὺ ζωντανὰ κείμενα τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη εἶναι αὐτὸ τῆς ἐπιστολῆς σὲ κάποιον *οἰκονόμο*³⁰. Ἐδῶ τάσσεται ὁ ἱερομόναχος κατὰ τῆς *ἀμετροπέπιας* καὶ μάλιστα ἐκείνης πού ἀναφέρεται στὴ λύπη. Ὅσοι λοιπὸν «*ἔχουν τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα καὶ τὰ ὄντα ὡς μὴ ὄντα*», ὅπως χαρακτηριστικὰ

26. Βλ. καὶ Ἐπιστολές, σ. 326 (162) 18-20. Ἐπίσης βλ. Ἐπιστολές, σ. 371 (192) 29-30, σ. 404 (216) 5, σ. 411 (211) 7, σ. 418 (226) 11-12, σ. 420 (227) 10, σ. 433 (240) 5, σ. 434 (241) 5. Ἐξάλλου ἡ θεὰ τῆς Τριάδος εἶναι θεὰ πού ἔχουν οἱ ἅγιοι. Βλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, Θεσσαλονίκη (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ, τμ. Θεολογίας, παράρτ. ἀρ. 30 τοῦ 26ου τόμου) σ. 61, σ. 66.

27. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι ὁ Εὐγένιος ἀγωνίστηκε καὶ κατάφερε τὴν οἰκοδόμησιν ἱεροῦ ναοῦ στὸ Καρπενήσι ἀφιερωμένο στὴν ἁγία Τριάδα (βλ. ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, σ. 40 ἐξ.). Ἐχομε τὴ γνώμη πὺς ἡ πράξις τοῦ αὐτοῦ μόνον τυχαία δὲν ἦταν, ὅπως δὲν εἶναι τυχαῖο πού σὲ σχέση μ' αὐτὴ τὴν ἐκκλησία ἐκφράζεται στὴ διαθήκη του (δ.π., σ. 69).

28. Βλ. ἐνδεικτικὰ ἀπὸ τὴν ἔκφραση τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου PG 35, 1165B, 1252B· PG 36, 245B· PG 37, 956.

29. Βλ. καὶ Ἐπιστολές, σσ. 336-337 (169). Βλ. καὶ ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 78: «*Ἀκαταμάχητον ἰσχύιν, καὶ σθένος οὐρανόθεν, νῦν μοι παράσχου ὦ Τριάς. Σὺ γὰρ ἀπάντων χορηγὸς τῶν τελείων καὶ ἀγαθῶν ἐξ ἕψους δωρημάτων, ἐνίσχυσόν με, πανσέβαστε, τοῦ λοιποῦ πράξεσιν ἐναρτέοις αἰεὶ εὐαρεστεῖν σοι, πράττειν τε καὶ λέγειν ὁμοῦ, καὶ μὴ ὡς τὴν ἀκαρπὸν με συκὴν ἐκκόψης φύλλοις μόνον κομπάζουσαν. Νῦν δὲ ὑψίθρονε Τριάς, καὶ μονόσεπτε, τὰς βαρβαρικὰς κοίμησον ἐφόδους, τὰς νῦν ὡμῶς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπεγειρομένας, λόγοις καταπράννον ἀρρῦτοις, οἷς μόνος οἶδας τῆ σοφῆ σου προνοία, καὶ τῷ βάθει τῶν πολλῶν σου κριμάτων· πᾶν ἰσχύεις τῷ παντοδυνάμῳ σου προστάγματι· ὅπως καὶ ἡμεῖς, ἐν ἀνέσει γινόμενον ἐν ἀκνιμάντῳ λιμένι, αἰνοῦμεν καὶ εὐλογοῦμεν σὲ τὸν Δεσπότην, καὶ Θεὸν τοῦ παντός, εἰς αἰῶνας ἀπεράντους...».*

30. Ἐπιστολές, σ. 340 ἐξ. (172).

λέει, και εἶναι ὁ νοῦς τους ὀλοκληρωτικὰ δοσμένος «ἐν τοῖς ματαίοις και ρευστοῖς τοῦ κόσμου τούτου», μιὰ και «τὰ θεῖα ἐκεῖνα και οὐράνια οὐδὲ ὀπωσοῦν φαντάζονται ἢ ὀλως τὰ μετροῦσιν»³¹. Ὅσοι λοιπὸν ἐμμένουν στὰ ρευστὰ τοῦ κόσμου τούτου, ὀποιαδήποτε ἀτυχία τους συμβεῖ στη ζωὴ τὴν θρηνοῦν χωρὶς μέτρο. Για τὸν Εὐγένιο ὀμως ὁ κανόνας κατανόησης τῆς δυστυχίας εἶναι ἡ ρῆση «πάντα ματαιότηης τὰ ἀνθρώπινα»³². Ὁ κανόνας αὐτὸς δὲν ἀπολυτοποιεῖ τὴ δυστυχία στὸν κόσμο. Ἰσα ἴσα, τὴ σχετικοποιεῖ ἀναφορικὰ πρὸς τὴ θεῖα τελειότητα, στὴν ὀποία ὀφείλει νὰ προσβλέπει ὁ ἀνθρώπος, μὲ μέτρο στὴν πορεία του τὴν ἄσκηση στὴν ὑπομονή³³.

Ἡ ἀπολυτοποίηση τοῦ θρήνου, σύμφωνα μὲ τὸν Γιαννουῦλη, εἶναι ἡ ἔλλειψη πίστης στὴν ἀνάσταση (τοῦ Χριστοῦ). Αὐτοὺς λοιπὸν, πού δὲν πιστεύουν στὴν ἀνάσταση, τους θεωρεῖ ὁ ἱερομόναχος τῶν Ἀγράφων ὤς κατ' ὀνομα χριστιανούς³⁴. Τὸ ἄμετρον, ὀπως ἐπίσης χαρακτηριστικὰ ὑπογραμμίζει, εἶναι «προφανῆς κακία». Κάθε λύπη λοιπὸν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ εὐγνώμονα εὐχαρίστηση και ἡσυχία πρὸς τὸν Χριστό, μὲ γνώμονα δηλ. τὸ μυστήριο τῆς ἀνάστασης³⁵. Και ἡ φιλανθρωπία τοῦ Χριστοῦ εἶναι μέτρο, σύμφωνα μὲ τὸ ὀποῖο, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Εὐγενίου, ὀφείλει νὰ συμπεριφέρεται ὁ ἀνθρώπος. Ἐτσι καταδικάζει τὴ (γνωστὴ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας) δουλεῖα ἀνθρώπου σὲ ἀνθρώπο και προτρέπει ἀντ' αὐτοῦ σὲ μίμηση τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Χριστοῦ³⁶.

Ἀξιόλογη ἐξάλλου, σχετικὰ μὲ τὸν κανόνα τοῦ μέτρου, εἶναι ἡ στάση του σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἐγκράτειας. Λέει πολὺ χαρακτηριστικὰ σὲ κάποια μοναχί:

31. Ἐπιστολές, σ. 340 (172).

32. Ἐπιστολές, σ. 354 (182) 11.

33. Βλ. και ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Πρόνοια*, σ. 201 ἐξ.

34. Ἐπιστολές, σ. 341 (172) 20-21. Πράγματι, ὀπως φαίνεται και στὴ διαθήκη του, ὁ Εὐγένιος θέλησε νὰ στηρίξει τὸν βί῀ του ἐπὶ γῆς πάνω στὴν ἀλήθεια τῆς ἀνάστασης: «Ἡθέλησα ἐτιζῶν και πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου νὰ ὀικονομήσω τίποτε χρηστὸν ἔργον και θεοφιλές και σωτήριον πρὸ τοῦ θανάτου, διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς Χριστοῦ, τοῦ σωτήρος τῆς δόξης, τοῦ παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν και ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος» (ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος*, σ. 69). Πβλ. και Κ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, *Ἡ προσωποκρατικὴ θεμελίωση τῆς ἔλληνορθόδοξου ἀγωγῆς (κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ὀσίου Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ)*, σὲ *Σύναξις*, σσ. 212-221, ἐδῶ σ. 218.

35. Ἐπιστολές, σ. 341 (172) 35-36, 43-44.

36. Ἐπιστολές, σ. 345 (175) 13-16. Ὅφείλουμε βέβαια ἐδῶ νὰ ποῦμε ὀτι πρόκειται στὴν προκειμένη περίπτωση για δουλεῖα χριστιανῆς γυναίκας σὲ χριστιανὴ και γι' αὐτὸ τονίζεται ἰδιαίτερα ἡ περίπτωση, χωρὶς κάτι νὰ δηλώνει ὀτι ὁ Εὐγένιος θα δεχόταν τὴ δουλεῖα ἀλλόθρησκου σὲ χριστιανό [βλ. *Ἐπιστολές*, σ. 364 (187) 19 ἐξ.].

«Καλὸν εἶναι, τιμωτάτη μοναζουσῶν, καὶ ἡ σωματικὴ ἐγκράτεια, ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ ὑπερέχει. Ἡ σωματικὴ ἐγκράτεια εἶναι χρήσιμος, ἀδελφή, ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ εἶναι ἀναγκαῖα καὶ πολὺ διαφέρει τοῦ χρήσιμου τὸ ἀναγκαῖον³⁷. Ἄν ἡ ἀδυναμία ἐκφαίνεταιουν προτιμότερα τῆς δυνάμεως εἰς τὸν Θεόν, ὁ Θεὸς ἔκανε τὸν ἄνθρωπον ἀδύνατον· ἀλλὰ ἐκεῖ φαίνεται ὅλον τὸ ἐναντίον, διότι ἀπὸ τὰ ἑπτὰ χαρίσματα, ἅπερ εἶχεν ὁ πρωτόπλαστος Ἀδὰμ εἰς τὴν Ἑδέμ, ἐν ἔστι πάντως καὶ ἡ ἀνδρεία. Ἡ ὑπὲρ λόγον ὁμως ἐγκράτεια δὲν φυλάττει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν δύναμιν τὴν προτέραν, μή-τε δυνατόν εἰς τὲς πνευματικὲς ἐργασίαις³⁸.

Τί εἶναι ὁμως αὐτὸ ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπο νὰ συντάσσεται μὲ τὸ κακό; Ὁ Εὐγένιος εἶναι σαφής: Παρόλο ποὺ οἱ δαίμονες εἶναι ἐχθροὶ ἀκοίμητοι τῶν ἀνθρώπων, τονίζεται ἡ σημασία τῆς περιπτώσεως κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι γίνονται ὑπηρετές τῶν δαιμόνων, δηλ. τοῦ κακοῦ. Δὲν εἶναι δηλ. ὑπαίτιος ὁ δαίμονας καὶ τὸ κακό, ἀλλὰ εἶναι ἡ κακὴ χρῆσις τῆς ἀνθρώπινης αὐτεξουσιότητος, ποὺ δημιουργεῖ τὴν κακία. Πράγματι, ὅπως λέει ὁ ἐλλογιμώτατος Ἀγραφιωτῆς ἱερομόναχος, «τὴν θέλησιν καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου μήτε ὁ δημιουργὸς τῶν ὄλων Θεὸς δὲν τὸ ἐξουσιάζει, ἀλλὰ ὅλα τὰ λογικὰ τὰ ἄφηκεν αὐτεξούσια³⁹. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἔχει δίκιο ὁ Ξ. Παπαχαλαράμπους, ποὺ τονίζει ὅτι ὁ ἅγιος Εὐγένιος, ὅταν μιλά γιὰ τὴν εἰμαρμένη, δὲν τὴν ἐννοεῖ ὡς δύναμη ποὺ ἀντιστρατεύεται τὴ θεία πρόνοια γι' αὐτὸ καὶ ἀναφέρει ὁ Εὐγένιος θεία πρόνοια καὶ εἰμαρμένη σὲ κάποιες περιπτώσεις συνδυαστικά⁴⁰.

Θὰ θέλαμε ἐν προκειμένῳ ἁπλὰ νὰ σημειώσουμε πῶς αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς δὲν πρέπει νὰ παρεξηγηθεῖ, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς ὅτι ὁ ὄσιος διευκρινίζει τὴ διαφορὰ ποὺ ἰσχύει ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη τρεπτὴ φύση καὶ στὴν ἄτρεπτη θεία φύση. Κάτω ἅπ' αὐτὴ τὴ διευκρίνιση εἶναι εὐλόγο ποὺ μιλά γιὰ τὸ τυχαῖο στὴν ἀνθρωπότητα, ἐφόσον εἶναι τρεπτὴ. Ὅταν ὁμως μιλά, ὅπως προτιμᾷ, γιὰ τύχη «χάριτι Χριστοῦ»⁴¹, τότε προφανῶς ἀξιολογεῖ κάθε τι ἀνθρώπινο ὡς τῶντι ἀγαθὸ (ἀκόμη δηλ. κι ἂν εἶναι λυπηρὸ) μόνον σὲ σχέση καὶ ἀναφορὰ πρὸς τὸν ἄτρεπτο Θεό.

Ἔτσι, στὰ ὅσα ἀναφέραμε ἐδῶ, μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ τὸ θέμα τοῦ ὑπερ-

37. Βλ. γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ σ. 452 (269).

38. Ἐπιστολές, σ. 451 (268) 14-23.

39. Ἐπιστολές, σ. 346 (176) 1-15.

40. Βλ. Πρόνοια, σ. 195.

41. Βλ. εἰδικές ἀναφορές, ΠΑΠΑΧΑΛΑΡΑΜΠΟΥΣ, Πρόνοια, σ. 195.

τονισμού του θείου παράγοντα από τον Ευγένιο. Αυτός δηλ. ο υπερτονισμός δεν αντιτίθεται στο ανθρώπινο αύτεξούσιο, αλλά –ανάλογα με τη στάση του ανθρώπου– το αύτεξούσιο, όταν είναι σε σχέση με τον Θεό, καταξιώνεται πραγματικά. Σ' αυτή την επιβεβαίωση και προοπτική έγκειται ο τονισμός της σημασίας του θείου παράγοντα, κάτι που δεν έχει βέβαια σχέση με τον προτεσταντικό απόλυτο προορισμό⁴² και την απολυτοποίηση της θείας χάριτος. Αντίθετα, ο όσιος προκρίνει την περι συνεργίας ὀρθόδοξη διδασκαλία και δεν αφήνει σκιές για την πίστη του σε ένα θέμα που απασχολούσε τις συζητήσεις της εποχής του και προφανώς το γνώριζε ότι ταλάνιζε την προτεσταντική θεολογία⁴³.

δ. Στοιχεία ἐκκλησιαστικῆς ἔκφρασης καὶ ποιμαντικῆς εὐθύνης

Ὁ Ευγένιος δεν ενδιαφέρεται να αναπτύξει ένα ειδικό ὀρολογικό σύστημα, όταν εκφράζεται θεολογικά. Ἐκεῖνο που τον απασχολεῖ είναι πῶς μπορεί να δεθεῖ ἡ Ἐκκλησιολογία με τὴ σωτηριολογικὴ ἔκφραση. Σὲ ἐπιστολὴ (17 Ἰουν. 1648) που στέλνει ἀπὸ τὸ Καρπενήσι στὸν Ἰω. Καρυοφύλλη (Κωνσταντινούπολη), εκφράζεται γιὰ τὴ λύση διένεξης, που ὑπῆρχε τὴ χρονικὴ ἐκείνη περίοδο, ὡς ἑξῆς:

«Διὸ παρακαλῶ τὴν ἡμετέραν ἀγάπην οὐ δι' ἐμέ ἀλλὰ διὰ τὸν Χριστὸν αὐτόν, τὸν τὴν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν ἔργῳ ἡμῖν καὶ λόγῳ παραδεδωκότα, τὰ γράμματα ταυτὶ λαβὼν ἀπελθε πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν καὶ εἶπε αὐτῷ μερικωτέρῃ φωνῇ ζῶσῃ, ἵνα ἐμποδίσῃ δι' ἐπιστολῆς τὴν τοιαύτην αὐτῶν ὀρμὴν καὶ εἰρηνεύσῃ μετ' ἀλλήλων καὶ φιλιωθῶσιν ὡς ἀδελφοί... ἴσως τὴν αὐτὴν αὐτῶν ἐφεξῆς ὀρμὴν καὶ εἰρήνην βαθεῖαν σχῶσιν ἀλλήλοις τὰ Χριστοῦ μέλη καὶ εὐφρανθῆ δι' αὐτῶν ἡ κεφαλὴ τοῦ ὄλου σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Χριστὸς, οὗ καὶ σὺ υἱὸς εἰρήνης καὶ Θεοῦ χάριτι κληθήσῃ καὶ ὡς διάκονος καὶ ὑπηρέτης τῶν Χριστοῦ ἐντολῶν εὐδό-

42. Βλ. καὶ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Πρόνοια*, σ. 207: «Ἡ πίστις μάλιστα εἰς τὸν θεῖον παράγοντα εἶναι τόσοσιν κατηγορηματικῶς διατετυπωμένη, ὥστε, ἐάν τις δὲν ἐμελέτα μετὰ προσοχῆς ὅλας τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ευγενίου, θὰ ἠδύνατο νὰ ὀμιλήσῃ περὶ ἀπορρίψεως τῆς ἀνθρώπινης συνεισφορᾶς ἢ τοῦλάχιστον περὶ ἐπικινδύνου ὑποτιμήσεως τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος εἰς σημεῖον φθάνον μέχρις ἀπολύτου προορισμοῦ, ἐὰν ἐλάμβανε τις ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν τοῦ Ευγενίου πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν, ἡ Ὁμολογία τοῦ ὁποίου φέρει ἐξόχως προτεσταντικὴν ἀπόχρωσιν εἰς πλείστα κεφάλαια αὐτῆς καὶ μάλιστα εἰς τὸ ὑπὸ συζητήσιν θέμα».

43. Βλ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Πρόνοια*, σ. 209 ἑξ.

κιμος φανήσει, ὃς διατηρεῖη σου τὴν λογιότητα ἀνώτερον τῶν ἐχθρῶν...»⁴⁴.

Δὲν μένουμε βέβαια ἐδῶ στὸ πρόβλημα αὐτὸ καθεαυτὸ, ποῦ ζητοῦσε λύση, ἀλλὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ χριστολογικὴ-ἐκκλησιολογικὴ διατύπωση τοῦ Γιαννοῦλη, ὁ ὁποῖος διαλέγει *τὴν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας ὡς σώματος τοῦ Χριστοῦ*, γιὰ νὰ καταδείξει τὴν ἀστοχία τῆς ἔριδας, ὅταν πρόκειται μάλιστα γιὰ μέλη ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἔμπρακτῃ συμμετοχῇ σ' αὐτὸ τὸ σῶμα σημαίνει γιὰ τὸν Εὐγένιο ὅτι ὁ καθένας πρέπει νὰ ἐνεργεῖ ὡς εἰρηνοποιὸς καὶ νὰ ἀποδεικνύεται διάκονος τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ⁴⁵.

Ἐνα ἄλλο ἄξιο ἀναφορᾶς σημεῖο ἐκκλησιολογικῆς ἔκφρασης εἶναι οἱ ἀπόψεις του, ποῦ σχετίζονται μὲ τὸ ἐπισκοπικὸ ἄξιωμα. Τὸ θεωρεῖ ὡς τὸν *ὕψηλότατο ἐν τοῖς οὐρανοῖς βαθμόν*, ποῦ ἀγγίζει τὸν Θεὸ καὶ ὑπηρετεῖ τὸν Θεό. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη τονίζει ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ὀφείλει νὰ στέκεται ἀντάξιος τοῦ ἄξιώματος αὐτοῦ καὶ *«νὰ μὴν παραπέσῃ εἰς τινὰς ἀποπτίας ἀπαρῆσκουσας Θεῷ καὶ χωριζούσας αὐτὸν ἀπὸ τῆς χάριτος του καὶ ἀποδοκιμασθῆ εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἀνταποδόσεως τῶν ἔργων»*. Ἐν ἑπομένῳ ὁ ποιμένας δὲν ἔχει ἔργα ἀντάξια τῆς θείας οἰκονομίας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χριστὸς θὰ τὸν ἀποδιώξει, ὅπως χαρακτηριστικὰ τονίζει ὁ Εὐγένιος, ἀπὸ τὸν μυστικὸ δειπνο⁴⁶. Ἡ περίπτωση τῆς ἔκφρασης αὐτῆς εἶναι σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἀπο-

44. Ἐπιστολές, σ. 80 (4) 34-44.

45. Ἀξιόλογα, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ἐκκλησιολογικὴ σκέψη τοῦ Εὐγενίου Γιαννοῦλη, εἶναι καὶ τὰ *γράμματα πρὸς τὸν πατριάρχη*, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ παραδείγματα (θετικὸ καὶ ἀρνητικὸ) ἐπισκόπων τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας, στὴν ὁποία ἀνῆκε ὁ ἱερομόναχος Εὐγένιος (βλ. Ἐπιστολές, σσ. 431-432). Μάλιστα στὸ ἀρνητικὸ παράδειγμα λέει ἐν κατακλείδι: *«Ἄς μᾶς ἐλευθερώσει παρακαλοῦμεν ἀπὸ τὴν τυραννίδα του τὴν ἐκκλησίαν»* [Ἐπιστολές, σ. 432 (238) 16-17]. Σὲ ἄλλο *Εἰς μητροπολίτην* γράμμα του κάνει αὐστηρὴ κριτικὴ μιλώντας μέσα ἀπὸ τὸν κανόνα ἐκεῖνο, ποῦ λέει πῶς *«ὁποῖος ἐπίσκοπος δὲν διδάξει τὸ ποιμνιον ὅπου ἐκ Θεοῦ ἐνεμπιστεύθη ὀλίγες ἡμέρες νὰ καθαιρεῖται καὶ ἀντ' αὐτοῦ νὰ χειροτονεῖται ἄλλος»*. Λέει λοιπὸν σὲ (ἐπι)κριτικὸ τόνο: *«Αὐτὸ πῶς τὸ παρατρέχει ἡ ἀρχιερωσύνη σου καὶ δὲν τὸ βάνει εἰς τὸν νοῦν τῆς; ἡμεῖς ἔχομεν τώρα κοντὰ χρόνους πολλοὺς ὅπου ὄχι μόνον δὲν ἀκούσαμεν λόγον καὶ διδασχὴν, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν εἶδαμεν αὐτοπροσώπως. Καὶ τὸ μὲν εἰσόδημα τῶν προβάτων, λέγω τὰς ἐκκλησιαστικὰς συδοσίας, τὰς λαμβάνει, ἀλλὰ τὰ πρόβατα τὰ ἀφῆκες ἀνεπιμέλητα. Ὅταν γοῦν ἔλθῃ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χριστὸς νὰ γυρεῖσθι λογαριασμοῦν, εἰπέ μου, παρακαλῶ, τί θέλεις ἀποκριθῆ. Τὰ λόγια τῆς θείας Γραφῆς μὴν τὰ ἔχη μύθους καὶ παραμύθια· γίνου ποιμὴν γνήσιος καὶ ὄχι μισθωτὸς· πρόσεχε καλὰ...»* [Ἐπιστολές, σ. 433 (240) 24 ἐξ.]. Βλ. ἐπίσης καὶ ὁ.π. σ. 434 ἐξ., ὅπου ἀναφέρεται καὶ σὲ ἄλλα παραδείγματα, στὰ ὁποῖα κατὰ πρόσωπο καταδικάζει τὴ φιλαργυρία καὶ τὴν ἀναξιότητα ἐπισκόπων καὶ ἱερέων ἀπέναντι στὴν ἐν Χριστῷ ζωή.

46. Βλ. Ἐπιστολές, σ. 170 (57) 19-20.

ψη ότι ο Ευγένιος θέτει ως μέτρο συμπεριφοράς του επισκόπου τη *θεία οικονομία* και φυσικά τον ίδιο τον Χριστό, που την εξέφρασε στην ιστορία με το παράδειγμά του⁴⁷.

Στό ίδιο κλίμα, δηλ. με γνώμονα τη μέλλουσα μετεαθανάτια ζωή, μιλά και για τον έαυτό του, λέγοντας ότι η πόρτα του Νυμφίου, αν δεν είναι κανείς φιλόανθρωπος, θα είναι κλειστή. Η στάση, που προκρίνει, είναι η αναζήτηση της θεραπείας από τα «προαμαρτημένα», τα όποια, όπως χαρακτηριστικά λέει, γιαιτρεύονται με τη δροσιά του αγίου Πνεύματος⁴⁸. Τριαδολογικές, χριστολογικές και πνευματολογικές αναφορές στοχεύουν, καθώς βλέπουμε, να κάνουν σαφή τη σωτηριολογική προοπτική. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι αυτό που θεωρείται και σήμερα, από σύγχρονους έρευνητές, ως διαφορά της ανατολικής ορθόδοξης πνευματικότητας από τη δυτική δεν έπαψε να είναι μόλιμα στο κέντρο των ενδιαφερόντων των αγίων στις νεότερες εποχές. Μιλάμε βέβαια για την, ως την ονομάσουμε έτσι, σωτηριολογική θεολογία⁴⁹.

Σε *Επιστολή* του ὁσίου (πρός κάποιον άγνωστο επίσκοπο) ασχολείται και πάλι με τὸ θέμα τῆς ποιμαντικῆς εὐθύνης καὶ ἐπιχειρηματολογεῖ με τὸ ἀγιογραφικὸ χωρίο *Ίω*. 21, 15 ἐξ. λέγοντας:

«Ἐὶ φιλεῖς με, Πέτρε, πολὺ μᾶλλον σεαυτὸν ἀσκήσει, μαρτυρῶ κοσμήθητι», ἀλλ' «εὶ φιλεῖς με, Πέτρε, ποιμανε τὰ ἀρνία μου, ποιμανε τὰ πρόβατά μου». Ποιμαντικῆς τοίνυν πρό παντός ἄλλου δεῖτε ὁ Κύριος καὶ ποιμαντικῆς ἀξιοθέου καὶ τὴν φροντίδα τῶν λογικῶν προβάτων φιλεῖ καὶ τὴν εἰς δύναμιν ἐπιμέλειαν. Μὴ οὖν ἀμνημόνει τῆς μητρὸς ἐκκλησίας· ἀπόδος ὡς υἱὸς φίλος τῇ μητρὶ τὰ θρεπτῆρια, διάβηθι ἐπὶ τὰς πέριξ πα-

47. Πράγματι, ἡ ἀντίθεση τοῦ Ευγενίου στὴν ἀρνηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας τῆς ἱερωσύνης καὶ στὴ θεώρησή της ὡς φορὰ ἐξουσίας εἶναι σφοδρότατη. Ἔτσι, καταδικάζει καὶ τὴν (ποσοτικὴ) ὑπερβολὴ στὴ χειροτονία ἱερέων (ἀπὸ τὸν τοπικὸν επίσκοπο), ὅπου δηλ. σκοπεύεται ἡ συγκέντρωση χρημάτων κι ὄχι ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Βλ. χαρακτηριστικὰ *Ἐπιστολές* 278, 279, 280. Σημαντικὸ εἶναι νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ ὁσίου ἐπικρίνει αὐτὴ τὴν παρεκτροπὴ τῶν ἐπισκόπων καὶ παραπέμπει στὴ διακονία τοῦ Χριστοῦ: «*Καὶ ὁ Χριστὸς ὀρίζει "Ὅπου εἰμὶ ἐγὼ ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔστω". Ἀκολουθεῖ καὶ ἐνὶ λοιπὸν ὅπου εἶσαι ὑπηρέτης καὶ διάκονος τοῦ διαβόλου...*» [*Ἐπιστολές*, σ. 459 (280) 19-20]. Ἡ δὲ ἐπόμενη ἐπιστολὴ (281) εἶναι, πέρα ἀπὸ αὐστηρῆ, καταδικαστικὴ τῆς διαίρεσης τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀγιασμοῦ ἀπὸ τὴ διδασκαλία καὶ τὴν αὐτονομία τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἀπὸ τὴν ποιμαντικὴ διακονία του.

48. Βλ. *Ἐπιστολές*, σ. 175 (59) 38-39.

49. Γιὰ τὴν ὑπογράμμιση αὐτῆς τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ πνευματικότητα βλ. τὴν ἐργασία τῆς Susane Hausammann, *Das Christusbekenntnis in Ost und West*, Band 4, Neukirchener Verlag 2004. Εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴν ἐργασία αὐτὴ βλ. I. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕΣ, *Ἱστορία καὶ δόγμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης*, στὸ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 87 (2004) σσ. 405-436.

ροικίας τῆς Ἑλλάδος, ἴθι καὶ ἐπὶ τὰς τοῦ Πέλοπος ὡς γνήσιος ἔξαρχος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῷ μὲν λόγῳ τὰ ὀφειλόμενα τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπαιτῶν, τῇ δὲ ἀληθείᾳ τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐπιστηριζῶν ἐκκλησίας, τὰς τελετὰς τῶν ἱερῶν μυστηρίων διδάσκων καὶ αἰσχρῶν παντάπασι ἀπέχεσθαι, ἃ τινες ἐπὶ τὰς χειροτονίας λαμβάνουσιν ἀδεῶς»⁵⁰.

Οἱ προτροπές τοῦ Εὐγενίου καταδεικνύουν τὴν ἀγωνία ἐνὸς ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρα τῆς δύσκολης γιὰ τὸ ἑλληνικὸ γένος ἐκείνης ἐποχῆς⁵¹. Πρόκειται γιὰ ἀγωνία γνήσια καὶ εἰλικρινή, ποὺ δὲν ἐκμεταλλεύεται τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ διδάσκει τὸν δρόμο γιὰ τὴ σωτηρία. Ἡ πρόκριση τῆς ἀξιόθειας ποιμαντικῆς δραστηριότητος εἶναι ξεκάθαρη, ὅπως καὶ ἡ προτροπὴ πρὸς τὸν ἐπίσκοπο «*Μὴ οὖν ἀμνημόνει τῆς μητρὸς ἐκκλησίας...*». Ἡ ἐκκλησία παρουσιάζεται ὡς μητέρα, στὴν ὁποία ὁ ποιμενάρχης ὀφείλει τὰ θεραπευτήρια. Ἡ ἐκκλησία, ἐκτὸς ἀπὸ ἀγία, καθολικὴ καὶ ἀποστολική, εἶναι μία μὲ κέντρο, ὑποκείμενο καὶ κεφαλὴ τὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸν ἐνωτικὸ σύνδεσμο ὄλων τῶν πιστῶν, ποὺ συνιστοῦν τὸν θεανθρώπινο αὐτὸ ζωντανὸ ὄργανισμὸ. Ἔτσι ὁ ὄρος «ἐκκλησία» σὲ ἐνικὸ ἀριθμὸ ἀποδίδει μὲ ἄρτιο τεχνικὸ τρόπο τὴν οὐσία, δηλ. τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως. Ἡ ποιμαντικὴ λοιπὸν εὐθύνη συνδέεται μὲ τὴν ὀρθὴ διδασκαλία τῶν μυστηρίων καὶ τὴν ἀντίκρουση κάθε αἰσχροτήτος ποὺ θὰ ἔβλαπτε τίς (κατὰ τόπους) ἐκκλησίες⁵².

Λίγο παραπάνω ὁ Εὐγένιος προτρέπει τὸν ἐπίσκοπο «*διάβηθι ἐπὶ τὰς πέριξ παροικίας ... τῇ δὲ ἀληθείᾳ τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐπιστηριζῶν ἐκκλησίας*». Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ μία ἐκκλησία τῶν πιστῶν παρουσιάζει στὴν πράξη τὴν πρᾶκτικὴ διάκριση σὲ κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικὴς κοινότητες, μὲ τρόπο ὥστε νὰ διασφαλίζεται καὶ νὰ ἐξυπηρετεῖται τὸ ποιμαντικὸ ἔργο τῆς μητέρας ἐκκλησίας. Ὁ Εὐγένιος λοιπὸν ἀποδεικνύεται προσεκτικὸς στὶς ἐκφράσεις του. Ἄσχετα ἂν ἡ θεολογία μὲ εἰδικὰ ὀρολογικὰ ἐνδιαφέροντα δὲν εἶναι κύριο χαρακτηριστικὸ στὴν ἐπιστολογραφία του, οἱ ἐνδεικτικὲς ἀναφορὲς μᾶς ἀποκαλύπτουν ἕνα συστηματικὸ στὸν τρόπο ἔκφρασης ἐπιστολογράφο, ὁ ὁποῖος δὲν κάνει ἀσυλόγηστη χρῆση τῆς θεολογικῆς διατύπωσης καὶ δὲν κουράζει ἔτσι μὲ γενικὲς ἠθικὲς προτροπές τὸν παραλήπτη του. Κοντολογία, δὲν κινεῖται ποτὲ σὲ μία γενικὴ ἠθικολογία, ἀλλὰ ἀντιμετωπίζει ὅπως-δήποτε θεολογικὰ συγκεκριμένους περιπτώσεις, διευκρινίζοντας στὴν πράξη

50. Βλ. Ἐπιστολές, σσ. 197-8 (72) 28-38.

51. Αὐτὸ προφανῶς ὑποδηλώνει σὲ ἐπόμενη ἐπιστολή [βλ. Ἐπιστολές, σ. 204 (76) 29 ἔξ.].

52. Ὁ Εὐγένιος χρησιμοποιοῖ τὴν ἔκφραση «*κατ' οἶκον ἐκκλησίας*» [βλ. π.χ. Ἐπιστολές, σ. 301 (143) 2, σ. 369 (190) 55].

τή σημασία του καλού ως ἦθους που παράγεται από τή σχέση με τόν τριαδικό Θεό.

Μέσα από μία τέτοια θεολογική προοπτική ξεδιπλώνει ὁ ὁσιος τήν ποιμαντική του ἔκφραση, εὐχόμενος, στή βάση καί τῆς δικῆς του προσωπικῆς ἐμπειρίας «ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς Χριστός νά μᾶς ἀξιῶσῃ μέ ἀγαθὴν τύχην νά συνορτάσωμεν ποτέ μέ τὰς τάξεις τῶν οὐρανῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν πρωτοτόκων τὸ ἀλληλουΐα πίνοντες ἐκεῖνο τὸ καινὸν πόμα τῆς εὐφροσύνης καὶ ψάλλοντες τὸν τριασάγιον ὕμνον»⁵³.

Ἡ ἀγάπη ὁμως τοῦ Γιαννούλη γιὰ τὴ θεολογία καὶ τὴ θεολογικὴ παιδεία, τὴν ἐμπρακτὴ δηλ. ἀσκηση τοῦ ἀγαθοῦ ἐν γένει, φαίνεται, ὅπως παντοῦ βλέπουμε, μέ συγκεκριμένα παραδείγματα⁵⁴. Ἔτσι λ.χ. θέλοντας νά στείλει ἕναν νέο στὴν Ἀθήνα, πόλη τὴν ὁποία μάλιστα ἐγκωμιάζει, γιὰ νά σπουδάσει μουσικά, περιγράφει ταυτόχρονα γλαφυρὰ καὶ μέ δυναμικὴ κριτικὴ τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση τῆς ἐποχῆς:

«Ὁρώντας δὲ ἡμεῖς τὸ ἀναλφάβητον τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας καὶ τὴν λίαν ἀπαιδέυτον αὐτῆς κατάστασιν, πρὸς τούτοις δὲ τὸ ἄμουσον αὐτῆς καὶ παντάπασιν ἀκαλλώπιστον ἐπὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑμνήσεις, τὰ ὁποῖα τὰ ἐπροξένησεν ὄχι τόσον ἢ τυρανίς, ὅσον ἢ ἀμέλεια τῶν καλῶν αὐτῆς προεστώτων, τῶν στύλων εἶναι αὐτῆς δοκούντων, ἄλλως δὲ μηδὲν μισθωτῶν διαφερόντων· διὰ τοῦτο ἠναγκάσαμεν τὸν ρηθέντα νά κατέβῃ εἰς τὰς ἔτι καὶ νῦν χρυσᾶς Ἀθήνας (συγκρινόμεναι γὰρ ταῖς πανταχοῦ πόλεσι πολλὴν ξὺν Θεῷ ἐν αὐταῖς εὐρίσκεις τὴν διαφορὰν), τὰς Ἀθήνας λέγω τὰς μητέρας τῶν λόγων καὶ προξένους τοῖς ἀνθρώποις μυρίων ἀγαθῶν»⁵⁵.

Πάντως, ὅπως καὶ ἄλλοῦ εἶδαμε, ὁ Γιαννούλης γίνεται ἀρκετὰ σκληρὸς στὸν λόγο, ὅταν θέλει νά ὑποδείξει τὴν τήρηση τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι στὸν οἰκονόμο Ἰωάννη λέει τὰ ἑξῆς:

«Ἐκεῖνος ὁποῦ ἀμελεῖ, αἰδεσιμότετε δέσποτα, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, ἦν ἐκαταδέχθη μέ τὸ θέλημά του, καὶ νά παραβλέπῃ τὰς ἀταξίας ὁποῦ νά συμβουλευούσιν ἐξ ἀμελείας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ τὰ ἐπιτίμιά του εἶναι πολλὰ καὶ ὁ κανόνας του βαρῦς. Ἡ

53. Ἐπιστολές, σ. 417 (225) 21-25.

54. Γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν εὐεργεσία στὸν Γιαννούλη ὡς ἐν Χριστῷ πληρούμενες βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, *Θεμελίωση*, σ. 215 ἔξ.

55. Ἐπιστολές, σ. 353 (181) 39-50.

ἀγωνσύνη σου ὁμως, καθὼς ἐγνωρίσαμεν, εἶναι τώρα εἰς τὴν μερικὴν τούτην ἐκκλησίαν τοῦ Φαναρίου, τὴν χηρεύουσαν ποιμένος, ἐπίτροπος. Καὶ νὰ μὴ γίνονται κάποια πράγματα τοῦ χριστιανισμοῦ ἀλλότρια καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐνάντια, ἔχεις ἐκ Θεοῦ ἐπιτίμιον πολὺ καὶ τῆς ψυχῆς σου βάρους φοβερόν καὶ ἄς συλλογισθῆ, παρακαλῶ, τὸν ἅγιον λόγον τῆς ὁποῦ λέγει “φοβερόν τὸ ἐμπεσεῖν τινα εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος”»⁵⁶.

Ἐσχετα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ λεπτομέρεια στὸ συγκεκριμένο θέμα, φαίνεται σαφῶς πὼς ὁ Γιαννούλης ἐκφράζεται μὲ μεγάλη σαφήνεια σχετικὰ μὲ τὴν ὑπηρεσία στὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ καὶ τῆ σπουδαιότητά της⁵⁷. Ἔτσι καὶ στὴν Ἐπιστολὴ του στὸν ἐπίσκοπο Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἀναγνωρίζουμε τὴν ἀγωνία τοῦ ποιμένα ποὺ ὀφείλει νὰ συμπαρίσταται στὰ προβλήματα τοῦ λαοῦ του, ἀντιμετωπίζοντας σὺν αὐτῷ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπως χαρακτηριστικὰ τονίζει, τὶς πληγές του. Ὁ ποιμένας παρουσιάζεται ὡς «ίατρός ποὺ ὀφείλει νὰ τηρεῖ ἀκέραιο καὶ ὑγιαῖνον τὸ ἀμπέλι τοῦ Θεοῦ»⁵⁸.

Οἱ ποιμαντικὲς του προτροπὲς καὶ ἔλεγχοι ἔχουν ἰδιαιτέρως ἔντονο χαρακτηριστὴρα, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἀμέλεια τοῦ κοινοῦ καλοῦ. Ἔτσι, στὸν καλὸ του μαθητὴ Γρηγόριο Μάνεση (ἱερομόναχο) λέει χαρακτηριστικὰ «δὲν σέ ἐπεμψα αὐτοῦ νὰ γεροντεύης καὶ νὰ ἀκολουθᾷς μητροπολίτας, ἀλλὰ νὰ διδάσκης καὶ νὰ δείχνης γράμματα, ὁποῦ τοὺς καιροὺς τούτους πανταχοῦ ἐχάθησαν. Ἐπρόκρινα μᾶλλον τοῦτο ἢ νὰ σέ ἔχω μὲ λόγου μου νὰ μὲ πιάνης ἀπὸ τὸ χέρι... νὰ σηκώνωμαι καὶ νὰ μοῦ δείχνης τὴν στραταν, ὁποῦ ἐτυφλώθηκα»⁵⁹. Ἐπιρρίπτει ἐν προκειμένῳ στὸν Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἀμελεῖ τὴν εἰς Χριστὸν παιδαγωγία τῶν ἀνθρώπων, τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καὶ τονίζει τὴ θεϊκὴ φιλανθρωπία ὡς μὴ ἀναιρετικὴ τῆς ἀγιογραφικῆς ρήσης ποὺ χαρακτηρίζει ἐπικατάρτατο αὐτόν, ποὺ δὲν κάνει τὸ

56. Βλ. Ἐπιστολές, (155) σ. 317,3, σ. 318,14.

57. Ἐντύπωση προκαλεῖ πάντως ἐδῶ ἡ ἔκφραση «μερικὴν τούτην ἐκκλησίαν τοῦ Φαναρίου», ἐφόσον σὲ ἄλλες περιπτώσεις ποὺ ἀναφέρεται σὲ κατὰ τόπους ἐκκλησίες μιλά μὲ τὸν ὄρο «τοπικὴ ἐκκλησία».

58. Ἐδῶ ὀφείλει κανεὶς νὰ διαβάσει ὅλη τὴν ὥραία αὐτὴ ἐπιστολὴ, στὴν ὁποία τονίζεται ἡ θεραπευτικὴ δρᾶση τοῦ ἁγίου Πνεύματος [βλ. Ἐπιστολές, σσ. 319-320 (156) 31-38: «Θεράπευσον τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτι τὰς πληγὰς μὲ τὰ τωρινὰ φάρμακα μάλιστα, ὅτι τὰ παλαιὰ εἶναι στυφὰ καὶ οἱ νῦν ὁδοστάται εἶναι πάντα ἔτοιμοι πρὸς τὸ κακὸν καὶ ἀκοίμητοι εἰς τὰ σκάνδαλα καὶ ἀχόρταστοι εἰς τὸ κακοποιεῖν. Ἰάτρευσε, παρακαλῶ, διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ ἐκ συναρπαγῆς κακὰ καὶ τὴν πληγὴν ὡς ποιμὴν ἀληθινός, διὰ νὰ φύγης τοῦ μισθοῦ τὴν κατηγορίαν καὶ τὸ ὄνειδος καὶ τοῦ ἀρχιποιμένου τὸν θυμόν»].

59. Ἐπιστολές, 327 (163) 5-10. Βλ. καὶ ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, σ. 62.

θέλημα του Θεοῦ⁶⁰. Μὲ τὸν ἴδιο εὐθύ, εἰλικρινῆ καὶ καυστικὸ τρόπο⁶¹ ἀπευθύνεται σὲ ἱερωμένο, ὁ ὁποῖος δύο χρόνια εἶχε νὰ στείλει νέα του στὸν ὄσιο. Τὸν ρωτᾷ κατὰ λέξη:

«Εἶναι τοῦτο ἔργον πιστοῦ; εἶναι τοῦτο γνησίου ἱερέως ὑπόσχεσις; ἢ τυχὸν δὲν ἤκουσε τί ὀρίζει τὸ σοφὸν καὶ φρόνιμον ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας ἀπόφθεγμα χεῖλει λέγον ἱερέως οὐ ψεύδεται;...»⁶².

Ὅταν ὁ ὄσιος Εὐγένιος ἀναπτύσσει μία τόσο σαφὴ στάση ἀπέναντι στοὺς ἄλλους, ἀκόμα καὶ τοὺς «κατὰ τάξη ἀνωτέρους» του⁶³ καὶ τοὺς ἀξιωματούχους ἡγεμόνες⁶⁴, δείχνοντας ἕναν εὐθύ καὶ εἰλικρινῆ χαρακτήρα⁶⁵, δὲν θὰ περιμέναμε βέβαια νὰ δοῦμε κάτι ἄλλο στὴν κοινωνικὴ του εὐαισθησία⁶⁶.

60. Ἐπιστολές, σ. 328 (163) 20-24.

61. Ἄλλωστε ὁ Γιαννούλης στρέφεται κατὰ τῆς ἔλλειψης εὐθύτητας στοὺς ἀνθρώπους (τῆς ἐποχῆς ποὺ ζοῦσε) καὶ γίνεται κήρυκας τῆς εὐαγγελικῆς εἰρήνης. Πολὺ πετυχημένα λοιπὸν ὁ Τ. Γριτσόπουλος στέκεται στὸ σημεῖο, ὅπου ὁ Εὐγένιος ἐσκεμμένα ἀντιστρέφει τὸ κείμενο τοῦ Ματθ. 1, 34, προτρέποντας μὲ τὸ «*κήρυτε ἀπαθῶς τὴν εἰρήνην*» (βλ. περισσότερα Ἀναζητήσεις, σ. 117). Ἀλλὰ καὶ ἡ εὐθύτητα στὶς συναλλαγές του ἦταν ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ Εὐγένιου (βλ. ἐπὶ παραδείγματι Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὰ Τρῳακά, στὸ Σύνταξις, σσ. 271-282, ἐδῶ σ. 278).

62. Ἐπιστολές, σ. 339 (171) 18-21. Ἐδῶ θὰ μπορούσε πράγματι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τ. Γριτσόπουλος νὰ γίνει λόγος γιὰ ἕνα «*σχῆμα παρὰ προσδοκίαν*», ὅπου δὲν διαπιστώνουμε ἔλεγχο, ἀλλὰ παράπονο μὲ ἔξυπνη διατύπωση (Ἀναζητήσεις, σ. 103). Πάντως ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται σαφῶς εἶναι ἡ εὐθύτητα, ποὺ διακρίνει τὸν Εὐγένιο, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ δεχόταν ἱερωμένο νὰ μὴν τηρεῖ τὸν λόγο του.

63. Ἡ στάση αὐτὴ δὲν ξεφεύγει τῆς προσοχῆς τοῦ Τ. Γριτσόπουλου, στὴν περίπτωσι ποὺ ὁ Εὐγένιος ἐλέγχει τὸν νεοεκλεγέντα Διονύσιο Λαρίσης, κάτι ποὺ ὁ ἀνωτέρω ἐρευνητὴς σχολιάζει εὐστοχα (βλ. Ἀναζητήσεις, σ. 104).

64. Ὁ Κ. Κουτσούκης (Σκέψεις, σ. 165) πολὺ εὐστοχα τονίζει τὸ χριστιανικὸ ὑπόβαθρο τῆς κοινωνικῆς εὐαισθησίας τοῦ ἁγίου, γράφοντας στὰ καταληκτικὰ ἐπὶ λέξη τὰ ἑξῆς σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἔκφρασης τοῦ ἁγίου πρὸς τοὺς ἀξιωματούχους: «*Γίνεται φανερό ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι ὁ Εὐγένιος, μὲ ἀφορμὴ τὰ παθήματα καὶ τὴν ἐξαθλίωσι τῶν συμπατριωτῶν του, μεταδίδει τὰ διδάγματα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας σὲ ὑψηλὰ ἰστάμενους ἀξιωματούχους ἐπιδιώκοντας (ἢ καὶ ἐπιτυγχάνοντας) ἔτσι νὰ ἀμβλύνει, πρὸς ὄφελος τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων, τὴν σκληρὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴν πραγματικότητα ποὺ συνθλίβει τὸ Γένος στὴν ἐποχὴ του*».

65. Καὶ βέβαια, ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι εἶναι ἡ συμβολὴ ἀπὸ τὴν ἐρευνα τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιστολογραφίας γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ χαρακτήρα ἑνὸς ἀνθρώπου, τονίζουμε τὴν εὐθύτητα μὲ τὴν ὁποία κοσμεῖ ὁ ὄσιος τὸν λόγο του.

66. Βλ. γιὰ τὴν εὐαισθησία αὐτὴ τοῦ Εὐγένιου καὶ τὴ μὴ στατικὴ θεώρηση τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ, Σκέψεις, σ. 158.

Στὴν προοπτικὴ μᾶς τέτοιας εἰλικρινοῦς παρέμβασης⁶⁷ ὀφείλουμε νὰ καταλάβουμε περιπτώσεις ὅπως αὐτὴ ὅπου προκαλεῖ ἐπὶ παραδείγματι τὸν ἡγεμόνα (ἐνν. ὁ Σερμπάνος, Βλαχία) γιὰ κάποια χάρη ποὺ ἀφορᾶ σὲ μία χήρα ἀπὸ τὰ Βραννιανὰ Ἀγράφων καὶ τὸν γιό της. Λέει λοιπὸν στὸν ἡγεμόνα πὼς ἂν θέλει νὰ εἶναι φίλος τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὀφείλει νὰ ἀφήσει «τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν», ποὺ εἶναι πάθη ἀντιπαλαίοντα τὴν εὐσέβεια, καὶ νὰ ἀναλάβει τὴν προότητα τοῦ Χριστοῦ «ὡς κτῆμα πατρῶον καὶ γνώριμον», κάτι ποὺ πιστοποιεῖ τὴ φιλία μὲ τὸν Θεό⁶⁸.

Ἡ μετάνοια⁶⁹ λοιπὸν τοῦ ἐξάπαντος τρεπτοῦ ἀνθρώπου μπροστὰ στὸν ἄτρεπτο Θεὸ εἶναι ὁ δρόμος γιὰ τὴ σχέση μὲ τοὺς συνανθρώπους. Κι ὅταν μιλάμε γιὰ μετάνοια δὲν μιλάμε βέβαια γιὰ κίβδηλα πράγματα:

«Ἄς εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸ μετάνοια καὶ γνησίᾳ ἐπιστροφή τῶν προσημαρτημένων καὶ ἀσφάλεια τῶν ἐπισυμβαινόντων ὑμῖν ἐξ ἀπροσεξίας. Κάμπτεται ὁ Θεός, ἀδελφοί, καὶ μεταμέλεται εἰς τὴν μετάνοιαν τῶν ἁμαρτωλῶν· ἀνίσως καὶ χαρὰ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῶ μετανοοῦντι, πόσω μᾶλλον ἐπὶ πολλοῖς καὶ ἐπὶ πολιτείαν ὀλόκληρον»⁷⁰.

Δὲν ξέρουμε ἂν ὁ Εὐγένιος γνωρίζει τὶς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς του στὴ Δύση, ὅπου ἡ προτεσταντικὴ θεολογία οὐσιαστικὰ ὑποβάθμιζε ἐκκλησιολογικὰ τὴ σημασία τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας ἐνώπιον τῆς ἀκραίας κατανόησής του στὸν χῶρο τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας. Σίγουρο θεωροῦμε πάντως ὅτι ὁ Εὐγένιος ὑπερτονίζει στοὺς συγχρόνους του τὴν ἀγιοπατερικὴ ἀλήθεια περὶ ἑνὸς σπλαχνικοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ.

Ἄν σ' ὅλα αὐτὰ σημειώσουμε ὅτι θεωρεῖ προδοσία καὶ θεόμιση συμπε-

67. Γιὰ τὸν παραμυθητικὸ λόγο τοῦ Γιαννούλη βλ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀναζήτησις, σ. 97 ἔξ.

68. Βλ. Ἐπιστολές, σ. 303 (144) 13-18. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Εὐγενίου γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν χηρευουσῶν γυναικῶν εἶναι ἀξιοσημείωτο [βλ. Ἐπιστολές, σ. 401 (214), ὅπου ὁ Εὐγένιος ὑπερασπίζεται ἕνα ὄρφανὸ παιδί, τοῦ ὁποίου τὴν πατρικὴ περιουσία κάποιοι ἐπιβουλεύονται: «Ἡ ἐλεημοσύνη ὁμως ὅπου γίνεται εἰς τοὺς πτωχοὺς εἶναι προτιμότερα πάντων τῶν ἐλεημοσυνῶν. Ἡ παραγγελία ἢ εὐαγγελικὴ δὲν μᾶς συμβουλευεῖ νὰ δίδωμεν ἐλεημοσύνην εἰς γεφύρια καὶ στρατάς καὶ εἰς ἄλλα παρόμοια ἀλλὰ εἰς ἐνδεεῖς καὶ πτωχοὺς καὶ ἀδυνάτους, εἰς χήρας καὶ ὄρφανὰ» βλ. καὶ Ἐπιστολές, σ. 439 (249) 7-13]. Χαρακτηριστικά, γιὰ νὰ διαπιστώσει κανεὶς τὸ αὐστηρὸ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ Εὐγενίου, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν χηρευουσῶν καὶ τῶν ὄρφανῶν εἶναι ὅσα λέει σὲ Ἐπιστολὴ πρὸς κακὸν πρωτόγερον [Ἐπιστολές, σ. 450 (266)].

69. Γιὰ τὴ μετάνοια ὡς τὸ ζητούμενο τῶν παραμυθητικῶν καὶ ἐλεγχτικῶν λόγων τοῦ Εὐγενίου βλ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀναζήτησις, σ. 101-102.

70. Ἐπιστολές, σ. 111 (25) 19-24.

ριφορά τή μη προσφορά βοήθειας στους έχοντας ένδεια⁷¹, τότε γίνεται ακόμη πιό εμφανές ότι δέν νοιάζεται τόσο για μία θεολογία ενός *θεωρητικού* δασκάλου και καθηγητή, αλλά για τόν πρακτικό της αντίκτυπο στήν καθημερινή ζωή τών πιστών. Παρατηρώντας τις πολλές παρεμβάσεις του για τήν υποστήριξη τών εύρισκομένων σέ ανάγκη, διαπιστώνουμε τήν κοινωνική δυναμική τής θεολογίας, πού πρέσβευε και βίωνε⁷². Δέν πρέπει νά εἶναι συμπωματικό πού ανάμεσα σέ άλλους ὁ Θεόφιλος Κορυδαλέας μιλά για τόν Εὐγένιο⁷³, λέγοντας «*Εὐγένιον οὐκ ἔχω τήν πανευγενή και ἔμπροκτον ψυχή*»⁷⁴. Σέ ἄλλη του ἐπιστολή πάλι ὁ Θεόφιλος λέει τά ἑξῆς: «*Πεπείραται πως τῆς τούτων λύττης και ὁ θεοσεβέστατος τρώντι και λογιώτατος ἐν πνευματικοῖς Εὐγένιος ὁ Ἰαννούλιος, ὁ δὴ και παρὰ τοῖς συνετοῖς και εὐσεβέσιν τεκ-*

71. Βλ. ἐνδεικτικά *Ἐπιστολές*, σ. 357, σσ. 358-359, σσ. 368-369, σ. 370.

72. Ἐξάλλου και ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Παρθένιος ἐκθειάζοντας τόν χαρακτήρα και τὸ ἦθος τοῦ ἁγίου, τοῦ λέει πῶς «*τὰς ἁγίας σου εὐχὰς ἐπεκαλούμην, ὡσπερ και τοῦ ἐμοῦ γενήτορος*» [*Ἐπιστολές*, σ. 519-520 (37) 13]. Σημειωτέον ὅτι ὁ Εὐγένιος ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Κορυδαλέα, ὁ ὁποῖος δίδασκε στή Ζάκυνθο (βλ. περισσότερα ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀναζήτησις*, σ. 78 ἔξ.) και συμφοιτητῆς τοῦ Παρθενίου Ἀλεξανδρείας. Για τήν περίοδο αὐτῆ τῆς μακροχρόνιας σχέσης τοῦ Εὐγένιου μέ τόν Κορυδαλέα (πάνω ἀπό 10 χρόνια) θεωροῦμε σημαντική τή σκληρῆ περίοδο, ὅπου ἀναλαμβάνει ὡς πατριάρχης ὁ Κύριλλος Β' (ὁ Βεροιεύς). Εἶναι δηλ. στά 1639 πού καθαίρεται ὁ Εὐγένιος ἀπό τόν Κων/πόλεως, μία καθαίρεση πού ἔλυσε ὁ πατριάρχης Παρθένιος ὁ Γέρον [βλ. Α. ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος Εὐγενίου Αἰτωλοῦ*, στό Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ' (στό ἔξῃς ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*), Βενετία 1872, σ. 51· ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, σσ. 28-29· ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀναζήτησις*, σσ. 79-80· ΓΟΝΗΣ, *Μελέτιος*, σ. 446]. Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ Εὐγένιος εἶχε σχέσεις μέ τόν Λούκαρη, ἐνῶ δύο φορές ἀναφέρει θετικά τόν εὐεργετηθέντα ἀπό τόν Λούκαρη Μητροφάνη Κριτόπουλο (πρὶν και μετὰ τόν θάνατό του) [βλ. *Ἐπιστολές*, σ. 75-76 (1) 22-23: «*Ὁ μακαριώτατος Ἀλεξανδρείας κύριος Μητροφάνης οὐκ ἦττον ἡμῶν ὑπὲρ αὐτῆς εὐχεται παλαιᾶς μεμνημένος συνηθείας*» σ. 77 (197) 19-23: «*... λευκότερον ἤδη περὶ αὐτῆς μεμαθήκαμεν ὅτι γε αὐτός ἦν ἐκεῖνος ὁ Ἰωακείμ ὁ γνήσιος πάλαι ὑπηρέτης και δοκιμώτατος τοῦ μακαριωτάτου ἐκείνου και ὄντως θείου ἀνδρός, Μητροφάνους λέγω τοῦ Ἀλεξανδρείας, τοῦ μακαρίως πρό πολλῶν τελευτηκῶτως χρόνων*»], τότε γίνεται ἐμφανές ὅτι ἔπεσε θῦμα τῆς φιλοδοξίας και τῆς ἀμετροπέπειας τοῦ νέου πατριάρχη πού ἐπιδίωξε τήν καταδίκη και τήν ἀμαύρωση τῆς μνήμης τοῦ Λούκαρη, πιέζοντας και ἐκβιάζοντας μάλιστα μορφές μεγάλες, ὅπως αὐτῆ τοῦ Κριτόπουλου (βλ. περισσότερα Ζ. ΤΣΙΡΙΑΝΑΗΣ, *Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος και ἡ καθολικὴ ἐκκλησία. Νέα στοιχεῖα και νέες ἐξηγήσεις*, στό Δωδώνη 18 (1989) σσ. 383-401, ἐδῶ 396). Βλ. ἐπίσης ΒΛΑΧΟΣ, *Ὅσιος Εὐγένιος*, σσ. 29-33· ΣΑΘΑΣ, *Μεσ. Βιβλιοθήκη*, σ. 464.

73. Ἔχει σημασία ἡ ἄποψη τοῦ Θεοφίλου, ἀν ἀναλογιστοῦμε τή διαφορὰ τοῦ χαρακτήρα του ἀπ' αὐτόν τοῦ Εὐγενίου. Για τή διαφορὰ αὐτῆ βλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Θεόφιλος Κορυδαλέυς-Εὐγένιος Αἰτωλός: Παραδόσεις ἀλληλοσυμπληρούμεναι ἢ ἀλληλοαποκλειόμεναι*, στό *Σύναξις*, σ. 422 ἔξ.

74. *Ἐπιστολές*, σ. 491 (παρ. 12) 12-13.

μήριον ἀσφαλές εὖ οἶδα γινόμενον τῆς τοῦ ἀνδρὸς εὐσεβείας τε καλοκαγαθίας, ὡς μηδὲ δεῖσθαι μαρτυρίας ἑτέρας εἰς βεβαίωσιν τῆς οἰκείας αὐτοῦ ὑπεροχῆς τε καὶ καθαρότητος»⁷⁵. Ἡ καταπολέμηση τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἀμετροπέπειας, τῆς αὐταρέσκειας, τῆς ἀδικίας καὶ ἡ πρόκριση τῆς μετάνοιας ὡς πραγματικῆς ἀγαθοποιίας καὶ ἔνδοξης μὲ τὸν Χριστὸ σχέσης καὶ μὲ τοὺς συναθρώπους εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ ποιμαντικὰ ἐνδιαφέροντα τῆς ἐπιστολογραφίας του⁷⁶.

Β. Ὁ χαρακτήρας τῆς θεολογίας του Εὐγένιου Γιαννούλη καὶ ἄλλα θεολογικά του ἐνδιαφέροντα

α. Ὁ χαρακτήρας τῆς θεολογίας του

Ὡς γνωστόν, ὁ βιογράφος τοῦ Εὐγένιου Ἀναστάσιος Γόρδιος δὲν κάνει εἰδικές ἀναφορές σχετικὰ μὲ τὴ θεολογικὴ κατάρτιση τοῦ ἁγίου. Θεωρεῖ πάντως καὶ τονίζει ὅτι στηριζόταν στὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας⁷⁷. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει «Πρὸς θεολογίαν, εἰ καὶ ἀγύμναστος ἦν, τὴν νεωτέραν ταύτην φημί καὶ σχολαστικὴν καλουμένην, πρὸς τὴν τῶν θείων πατέρων ἀραρότως εἶχε μάλα καὶ ἐντελῶς»⁷⁸. Γίνεται ἐν προκειμένῳ λόγος γιὰ θεο-

75. Ἐπιστολές, σ. 494 (παρ. 15) 20-25.

76. Τὸ πόσο κανεὶς ἔδινε σημασία στὴ συνγνώμη καὶ τὴ μετάνοια ποὺ ζητοῦσε ὁ Εὐγένιος, ὅταν διαπίστωνε ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μπορούμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε χαρακτηριστικὰ σὲ ἐπιστολές ποὺ λαμβάνει ἀπὸ τὸν Δαμασκηνὸ [Ἐπιστολές, σσ. 487-488 (παρ. 9)]. Ἀκόμη καὶ λίγο πρὶν τὸν θάνατό του ὁ Εὐγένιος στὶς νοθεσίες του δείχνει πὼς ὅ,τι κι ἂν λείει ἔχει σημασία «παρὰ τὴν ἠθικὴν κατὰ Χριστόν, ἄνευ τῆς ὁποίας καμμία παιδεία δὲν ἤμποροῦσε νὰ σταθῆ» (ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀναζητήσεις, σ. 104). Οἱ μαρτυρίες αὐτές τοῦ δασκάλου τοῦ Εὐγενίου εἶναι σημαντικὲς γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἁγίου, ἂν ἀναλογιστοῦμε πὼς ὁ Κορυδαλέας θεωρήθηκε ὡς ἐπηρεασμένος ἀπὸ ἕναν «ἀτομιστικὸ δυτικὸ ἀριστοτελισμὸ» (βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, Θεμελίωση, σσ. 213-214). Ἐξάλλου, τὸ πόσο συγκαταβατικὸς ἦταν ὁ ἅγιος στὴ δὴλωση μετάνοιας ἀπὸ αὐτοῦ ποὺ τὸν εἶχαν ἐχθρευθεῖ, φαίνεται στὴν περίπτωση τοῦ Ἀναστασίου Παντοδύναμου, ὁ ὁποῖος ζήτησε συγχώρεση ἀπὸ τὸν Εὐγένιο. Ὁ ὄσιος πείστηκε τόσο, ὥστε νὰ δακρῦσει καὶ νὰ τοῦ δεῖξει ἔμπρακτα τὴν ἀγάπη του (βλ. περισσότερα ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Ἀναστάσιος, σ. 481).

77. Ἀξίζει μάλιστα νὰ ὑποσημειώσουμε ὅτι στὰ μαθήματα, ποὺ δίδασκε ὁ Εὐγένιος, ἦταν καὶ ἡ Ἑρμηνεία στὴν Κ. Διαθήκη καὶ Ἱστορία τῶν Δογμάτων (Πρακτικὰ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου). Βλ. Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὰ Τρίκαλα, στὸ Συναξίς, σσ. 271-282, ἔδω σ. 274.

78. Βλ. γι' αὐτὰ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀναζητήσεις, σ. 127.

λογική άγυμνασία. Σαφώς διευκρινίζεται όμως ότι πρόκειται για άγυμνασία στη *σχολαστική θεολογία* κι όχι στην άγιοπατερική παράδοση. “Όπως σέ άλλο σημείο υπογραμμίζει ο Γόρδιος για τόν Ευγένιο «οὐδεμιᾶς λύμης μέτοχος, τῶν τε εἴτε λατινικῶν, εἴτε καί λουθηρανικῶν, εἴτ’ οὖν καλουίνικῶν αἰρέσεων, ἀλλά καί τούτων κἀκείνων ἄσπονδος ἐχθρός»⁷⁹. Μὲ αὐτὴ τὴ μαρτυρία ἐνδυναμώνονται οἱ ὑποθέσεις πὺν κάναμε στὴν πρώτη ἐνότητα αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ὅτι δηλ. ὁ Εὐγένιος εἶχε στὸν νοῦ του τὰ δυτικὰ δόγματα, ὅταν μιλοῦσε γιὰ κάποια συγκεκριμένα θεολογικὰ θέματα. “Όλες οἱ παραπάνω ἀναφορὲς πάντως τοῦ βιογράφου του δηλώνουν σαφῶς ὅτι ὁ Εὐγένιος ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ δυτικὰ δόγματα.

Ἐχει δίκιο λοιπὸν ὁ Τ. Γριτσόπουλος, πὺν τονίζει ὅτι «Δὲν φαίνεται ἄλλως τε εἰς τίς ἐπιστολές του παρὰ ὁ πιστὸς καὶ ἐντριβῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ μάλιστα εἰς τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν αὐτῆς, εἰς ἐποχὴν μάλιστα, πὺν ξένη προπαγάνδα ἐπλητε τὴν Ὁρθοδοξίαν»⁸⁰. Ὁ Εὐγένιος εἶχε σχέσεις μὲ τὸν Κύριλλο Λούκαρη⁸¹ καὶ ἔζησε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ὅπου οἱ πιέσεις ἀπὸ τὰ ἄλλα δόγματα στὴ Δύση ἦταν ιδιαίτερα ἔντονες⁸². Οἱ ἐγκύκλιες σπουδές του δίπλα στὸν Θεόφιλο Κορυδαλέα⁸³, δηλ. ἡ σπουδὴ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς κατανόησης τοῦ κόσμου «ὄχι ἀπὸ τὴν θεολογικὴν ἐποψιν ἀλλ’ ἀπὸ τὴν ὑλιστικὴν»⁸⁴, ἀξιοποιήθηκε στὴ βάση τῆς ἀγιοπατερικῆς διδασκαλίας⁸⁵ καὶ τῆς ποιμαντικῆς εὐθύνης⁸⁶.

79. Βλ. ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*, σ. 433.

80. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀναζητήσεις*, σ. 127.

81. Ὁ Λούκαρης χειροτόνησε σὲ προεσβύτερο τὸν Εὐγένιο καὶ ἀργότερα τὸν εἶχε ὡς ἱερέα στὴν «ἐν τῷ Κοινοσκαλίῳ ἐκκλησίᾳ» στὴν Πόλη (βλ. Π. Κ. ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ τὸ φερὸνυμον Ἑλληνομουσεῖον*, Ἀθήνα 1976, σ. 21, σ. 24).

82. Σχετικὰ μὲ τίς δογματικὲς συζητήσεις βλ. Ε. ΤΖΙΡΑΚΗΣ, *Ἡ περὶ μετουσίωσης (Transubstantio) εὐχαριστιακὴ ἔρις*, Ἀθήνα 1977 (διδ. διατρ.).

83. Γιὰ τὸν Θεόφιλο βλ. TSOURKAS, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans le Balkans.—La vie et l'œuvre de Theophile Corydalée (1570-1646)*, Thessalonique 2¹⁹⁶⁷, Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1966, σσ. 154-187· G. P. HENDERSON, *Ἡ ἀναβίωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ 1620-1830. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, μτφ. Φ. Κ. Βώρου, Ἀθήνα 1977, σσ. 23-35.

84. Βλ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀναζητήσεις*, σ. 127, ὅπου καὶ σχετικὲς παραπομπές.

85. Ἐδῶ βέβαια ὀφείλουμε νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ Εὐγένιος, ἂν καὶ πολὺ λιγότερο χρόνο, μαθήτευσε κοντὰ στὸν ὑπέρμαχο τῆς ὀρθόδοξης πίστεως—τόσο ἐνάντια στὸν Ρωμαιοκαθολικισμό ὅσο καὶ στὸν Προτεσταντισμό—Μελέτιο Συρίγο. Ἐν καὶ ὁ χρόνος μαθητείας ἦταν λίγος, ὥστόσο ἡ ἐπιρροή πὺν δέχτηκε ἀπὸ τίς σπουδές του στὸν μεγάλο αὐτὸ δάσκαλο φαίνεται νὰ ἦταν μεγάλη. Βλ. γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ Δ. ΓΟΝΗΣ, *Μελέτιος Συρίγος, διδάσκαλος τοῦ ὀσίου Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ*, στὸ *Σύναξις*, σσ. 434-465, ὅπου σ. 437, ὑποσ. 1, σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Μελέτιο.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἐναντίον τοῦ Εὐγενίου ἐκτοξεύθηκε ἡ κατηγορία πῶς συντάχθηκε μὲ τὸν Καλβινισμό. Ὁ ἴδιος βέβαια ὁ βιογράφος του δὲν ἀναφέρει αὐτὴ τὴν πληροφορία-μομφή, ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ δασκάλου του⁸⁷, κάτι ποὺ κάνει ὁμως ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων, ὅταν σημειώνει ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς:

«Σημειῶσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅτι θανόντος Κυρίλλου Εὐγένιός τις πρεσβύτερος Αἰτωλός, μαθητὴς ἀρχαῖος τοῦ Κορυθαλλέως καὶ καλβινίζων, ἐποίησε κανόνα τοῦ Κυρίλλου καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν ἀκολουθίαν ἐγκωμιάζων αὐτὸν ὡς ἅγιον. Κατεκρίθη ὁμως ὑπὸ τῆς κοινότητος μετὰ ταῦτα ἡ τοιαύτη ἀποτομία· ὁ γὰρ Κύριλλος εἶ καὶ ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ὠφέλησε τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν... ἐν τῷ τέλει ὁμως τῆς ζωῆς αὐτοῦ σιωπήσας καὶ μὴ τὸν πρεποῦμενον ἀγῶνα ποιήσας κατὰ Καλβίνον ἔδοξε κἀκόφρων καὶ ἀνάξιος τοῦ θρόνου καὶ τοῦ ὀνόματος...»⁸⁸.

Βέβαια ἡ πράξη τῆς καταδίκης τοῦ Εὐγενίου ἀπὸ τὸν Βεροιώτη Κύριλλο Κονταρὴ δὲν σώθηκε⁸⁹. ὁμως πουθενὰ δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε ὁ Εὐγένιος ὑποστηρικτὴς τοῦ Καλβινισμοῦ⁹⁰. Ἀντίθετα, οἴγουρο φαίνεται πῶς ὁ δοσιος ἔπεσε θῦμα τῆς καλῆς του σχέσης μὲ τὸν Λούκαρη καὶ τὸν Κορυθαλλέα⁹¹. Πιθανότερο εἶναι πῶς ἡ καταδίκη τοῦ Γιαννούλη ἀπὸ τὸν Κονταρὴ βασίστηκε στὰ ἐγκώμια καὶ τὴν ἀκολουθία, ποὺ συνέθεσε ὁ ἅγιος πρὸς τιμὴ τοῦ μάρτυρα πατριάρχου Κυρίλλου Λούκαρη⁹². Ὅμως ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ Εὐγενίου ἦταν ἔκφραση τῆς εὐγνωμοσύνης στὸν εὐεργέτη του Λούκαρη κι ὄχι σύντα-

86. Προφανῶς ὁ πιὸ βιωμένος τρόπος σχέσης τοῦ Εὐγενίου μὲ τὸν φιλοσοφικὸ καὶ θεολογικὸ προβληματισμὸ στὴ Δύση ὑπῆρξε ἡ μαθητεία του στὸν Θεόφιλο Κορυθαλλέα, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸν *δυτικότερο*, *αὐτόνομο καὶ ἀνθρωποκεντρικὸ, διαφωτισμὸ*, κάτι βέβαια ποὺ ἀμβλυνε τὴ σχέση του μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἀγιοπατερικὴ παράδοση. Βλ. περισσότερα ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Θεόφιλος*, σ. 428 ἑξ.

87. Βλ. ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*, σσ. 49-51.

88. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΑΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, τ. 1, Πετρούπολις 1981, σ. 278.

89. Βλ. ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*, σσ. 50-51.

90. Βλ. γιὰ τὸ θέμα ποὺ συζητᾶμε καὶ ΓΟΝΗΣ, *Μελέτιος*, σσ. 459-460.

91. Βλ. ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*, σ. 49. Βλ. καὶ ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, σ. 25 ἑξ.

92. Βλ. ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*, σσ. 49-50. Μάλιστα ὁ Π. Βλάχος μὲ τὴν ἀκολουθία ποὺ συνέταξε ὁ Εὐγένιος ὑπὲρ τοῦ «ἀκοντισθέντος τῷ τῆς θαλάσσης βυθῷ» Κυρίλλου Λούκαρη θεωρεῖ πῶς ἡ πράξη αὐτὴ μαρτυρεῖ «ἅμα τὴν εὐσέβειαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἐθνικὴν δρᾶσιν καὶ τὰ ὀρθόδοξα φρονήματα τοῦ σκληρῶς ἀπολεσθέντος πατριάρχου, τὸν ὁποῖον οὗτος ἔθεώρησε μάρτυρα τῆς πίστεως ἰσάξιον τῶν ὁμολογητῶν καὶ τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας» (βλ. *Εὐγένιος*

ξή του με όποιον φιλοκαλβινισμό του, πράγμα που φαίνεται στον διάλογο του Ευγενίου με τον Κύριλλο Κονταρή⁹³.

Στην ερώτηση λοιπόν του Κυρίλλου Κονταρή στον Ευγένιο, «*Σὺ εἶ ὁ τοσοῦτον ἔπαινον Κυρίλλου τοῦ κακῶς καὶ βεβιωκότος καὶ θανόντος ποιούμενος, ὥστε καὶ ἐκκλησιαστικῇ τιμῆσαι τοῦτον ἀκολουθία*», ὁ ὄσιος ἀπαντᾷ «*Ἐγὼ εἶμι ... ὁ τοῖς εὐεργετοῦσί με, εἰ καὶ μὴ ἔργοις, ὡς μὴ δυνάμενος, ἀλλὰ γοῦν λόγοις χάριτας ὁμολογεῖν οὐ πανόμενος καὶ τοὺς ἀρετῇ κεκοσμημένους ὄση δύναμις ἐπαινεῖν βουλόμενος*»⁹⁴.

Ἡ εἰλικρινὴς ἐπιμονὴ τοῦ Ευγενίου στὴν ἀξιολογὴ προσωπικότητα τοῦ Λούκαρη εἶναι κάτι στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ δοθεῖ ἰδιαίτερη σημασία. Πρῶτ' ἅπ' ὄλα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ευγενίου, ὁ ὁποῖος με τὴ στάση του ἔθεσε σὲ κίνδυνο τὸν ἑαυτὸ του. Ὅμως καὶ γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Λούκαρη ἡ στάση τοῦ Ευγενίου ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Ὁ Ευγένιος δὲν σημειώνει μόνον ὅτι εὐεργετήθηκε ἀπὸ τὸν Λούκαρη, ἀλλὰ δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποιήσει καὶ τὴν ἔκφραση «*ἀρετῇ κεκοσμημένος*» ἐνώπιον αὐτοῦ, πού συνέβαλε στὴν καταδίκη τοῦ πατριάρχη Κυρίλλου. Ἄν ἀναλογιστοῦμε ἀπὸ τίς ὡς τώρα ἀναφορές μας στὰ θεολογικὰ στοιχεῖα τῆς ἔκφρασής του ὅτι ὁ ὄσιος εἶναι ὑπέρμαχος τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ὀρθοπραξίας τῆς, τότε τὰ στοιχεῖα αὐτὰ χαρακτηρίζουν καὶ τὴν προοπτικὴ, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ὀφείλουμε νὰ δοῦμε τὴ μεγάλη αὐτὴ ἱστορικὴ μορφή τοῦ Λούκαρη.

Ὅσον ἀφορᾷ πάντως τὸν χαρακτήρα τῆς στάσης τοῦ Ευγενίου, ὁ καθηγητῆς Δ. Γόνης⁹⁵ ἀναφέρει μία σειρά ἀπὸ ἀποδείξεις, πού βεβαιώνουν ὅτι ὁ

ὁ Αἰτωλός, σ. 26). Μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ ἔκφραζόταν ὁ ἀειμνηστος Χ. Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε τὴν πράξη τοῦ Ευγενίου ὡς ἀπόδειξη περὶ τῆς ἀνόθευτης ὀρθόδοξης πίστεως τοῦ Κυρίλλου Λούκαρη (βλ. Κύριλλος ὁ Λούκαρης, Ἀθήνα ²1939, σ. 147). Ὁ Ἰω. Καμίρης [*Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς λεγομένης λουκάρειου Ὁμολογίας*, Θεολογία 4 (1985) σσ. 657-693, ἐδῶ σ. 678] ἐξάλλου φαίνεται πεπεισμένος ὅτι ὁ Λούκαρης δὲν εἶναι ὁ συντάκτης τῆς Ὁμολογίας, πού φέρει τ' ὄνομά του, ἐνῶ σὲ ἄλλο ἔργο του φτάνει στὸ σημεῖο νὰ θεωρεῖ πῶς ἀναμφίβολα ἡ ὀρθόδοξη Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ κατὰ συνθήκη λεγόμενα συμβολικὰ βιβλία τοῦ ἱε' αἰῶνα, ὑποπνέουν στὸ σύνολό τους τὸ γνήσιο ὀρθόδοξο πνεῦμα [*Λόγος εἰσαγωγικός εἰς τὴν Δογματικὴν, Συμβολικὴν καὶ Ἠθικὴν Θεολογίαν*, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἐκκλησία, Ἀθήνα 1942 (β' ἔκδοσις), σ. 44].

93. Τὴν ἔλλειψη ἔκφρασης εὐγνωμοσύνης ἔνοιωσε πάντως ὁ ἴδιος ὁ Ευγένιος ἀπὸ δικούς του μαθητῆς, ὅπως ἔγινε με τὸν Ἀναστάσιο Παντοδύναμο. Βλ. περισσότερα ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Ἀναστάσιος, σ. 467 ἔξ.

94. ΓΟΡΔΙΟΣ, Βίος, σ. 50. Βλ. καὶ ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, σ. 28. Ὁ Ευγένιος ἄλλωστε δίδαξε τὴν εὐγνωμοσύνη ὡς μεγάλη ἀρετὴ [βλ. Ι. ΚΟΛΙΤΣΑΡΑΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, στὸ Ἀρχεῖα Ἐτερείας Αἰτολοακαρνανικῶν Σπουδῶν 1 (1958) σσ. 37-88, ἐδῶ σ. 85].

95. Βλ. *Μελέτιος*, σ. 460.

ὁσιος θεωροῦσε πολυτέλεια τόσο τῆ δημιουργία στρατοπέδων στοὺς ἴδιους τοὺς ὀρθοδόξους ὅσο καὶ διέβλεπε τὸν κίνδυνο τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἢ τῆς προτεσταντικῆς προπαγάνδας στοὺς ὑπόδουλους Ἑλληνας⁹⁶. Ἴσως γι' αὐτὸ ὁ Εὐγένιος δὲν καταπιάνεται συγκεκριμένα μὲ τεχνικὲς ὀρολογίες καὶ ἀπόψεις τῶν δυτικῶν δογμάτων ποὺ σίγουρα θὰ εἶχε ἀκούσει στὴν Πόλη. Προφανῶς διέβλεψε τὸν κίνδυνο καὶ θεώρησε τὸν Λούκαρη ὡς θῦμα αὐτοῦ τοῦ κινδύνου.

Ἐπανερχόμενοι τώρα στὴν ἴδια τῆ στάση τοῦ Εὐγενίου, θεωροῦμε ὅτι δὲν εἶναι τυχαία ἢ ὡς τώρα διαφορετικὴ ἐκτίμησή της ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Θεοφίλλου Κορυδαλέα. Γράφει λοιπὸν πολὺ εὐστοχα ὁ π. Γ. Μεταλληνός:

«Τὴν πατερικὴ γραμμὴ τῆς παραδόσεως θὰ ἀκολουθήσει, ἀντίθετα, ὁ Εὐγένιος, γινόμενος πρόδρομος τοῦ ἄλλου Εὐγενίου, τοῦ Βουλγάρεως, τῶν Κολυβάδων καὶ τοῦ Πατροκοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ. Στὸ σημεῖο δὲ αὐτὸ ἐγκκεῖται πρὸ πάντων καὶ κυρίως ἡ συμφωνία τοῦ Εὐγενίου καὶ τοῦ Κοσμᾶ καὶ ὄχι μόνο στὴν ἱεραποστολικὴ καὶ διδακτικὴ τους δράση, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἡ φανέρωση τοῦ κοινοῦ φρονήματός τους»⁹⁷.

Καὶ ὁ Δ. Γόνης ἐξάλλου μὲ ἔμφαση σημείωνε:

«Ἄν καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ νεοαριστοτελικοῦ φιλοσόφου Θεοφίλλου, ὁ Εὐγένιος δὲν ἀσχολεῖται μὲ φιλοσοφικὰ καὶ φιλολογικὰ προβλήματα. Τὸν βασανίζουν περισσότερο τὰ προβλήματα τοῦ γένους καὶ τῆς Ἐκκλησίας... Ὁ Εὐγένιος δὲν εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος. Εἶναι ὁ "ποιμὴν"...»⁹⁸.

Πράγματι, οὔτε τὴν ἐμπλοκὴ σὲ συζητήσεις γιὰ τὰ δυτικὰ δόγματα ἐπίδωξε οὔτε καὶ τὴν δοκησιοσοφία συμπάθησε, ἀλλὰ χρησιμοποίησε τὴν παιδεία του χάριν τῆς ἔμπρακτης θεολογίας, ἢ ὅποια ἀποτυπώνεται στὸν λόγο

96. Ἀπὸ τοὺς τέσσερις αὐτοὺς λόγους θὰ ὑπογραμμίσουμε ἰδιαίτερα τοὺς δύο τελευταίους. Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος τονίζει ὅτι ὁ Γιαννοῦλης δὲν εἶχε σχέση οὔτε μὲ τὴν προτεσταντικὴ οὔτε πρὸς τὴν ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία (ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*, σ. 77). Ὁ ἴδιος ὁ Εὐγένιος, διὰ τὸν κατηγορήσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κονταρῆ γιὰ καλβινισμό, τοὺς ἀπάντησε ὁ ἴδιος, κάτι ποὺ ὀφείλουμε νὰ διαβάσουμε προσεκτικὰ: «Καλοῦνον οὐκ οἶδ' ὅ,τι καὶ βούλεται τοῦτο σημαίνει τοῦνομα, ἄρα τῶν χερσαίων τι ζῶων ἐστὶν ἢ τῶν πτηνῶν ἢ τῶν νυκτιῶν, ἐδώδιμον ἢ οὐκ ἐδώδιμον, καὶ ὅσα τούτων ἐφάμιλλα» (ΓΟΡΔΙΟΣ, ὁ.π., σ. 77).

97. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Θεόφιλος*, σ. 428.

98. *Μελέτιος*, σ. 461.

του. Ὡστόσο φαίνεται ὅτι μὲ τὸν διακριτικό του τρόπο ἐναντιώνεται στίς θεολογικὲς ἀστοχίες τῆς δυτικῆς θεολογίας καὶ στὴν ἐνδοορθόδοξη ἀστοχία, ἔκφραση τῆς ὁποίας θεώρησε μᾶλλον ὁ ὄσιος τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Λούκαρη.

β. Θεολογικά ἐνδιαφέροντα τοῦ Εὐγενίου ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη γραπτὴ του παράδοση

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογικὴ παιδεία τοῦ Εὐγενίου⁹⁹ φαίνεται ἀνάγλυφα καὶ στὴν ὑμνογραφικὴ του δραστηριότητα. Σὲ σχετικὴ μὲ τοὺς ἀσματικούς κανόνες τοῦ Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ μελέτη του ὁ Κ. Μητσάκης ὑπογραμμίζει τὰ διαβάσματα τοῦ Εὐγενίου στὸν Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνὸ καὶ τὸν Ἰωσήφ τὸν ὑμνογράφο¹⁰⁰. Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τὴ δημιουργία τῶν κανόνων του ὁ ὄσιος ἦταν μᾶλλον ἀναγκασμένος (σὲ μιὰ περίοδο παρακμῆς τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς ποίησης) νὰ ἔχει αὐτὲς τὶς ἐξαρθήσεις, ὡστόσο εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὄχι μόνον γλωσσικὰ πρωτοτυπεῖ ἀλλὰ καὶ θεολογικὰ ἐπιχειρεῖ νὰ σταθεῖ στὸν πολὺ σημαντικὸ ἰε' οἶκο τοῦ Ἀκαθίστου, παραλλάσσοντάς τον μὲ μιὰ συγκεκριμένη θεολογικὴ προοπτικὴ, τὴν ὁποία ἀξίζει νὰ τονίσουμε:

Ἀκάθιστος:

*«Ὁλος ἦν ἐν τοῖς κάτω καὶ τῶν ἄνω οὐδόλως ἀπὴν
ὁ ἀπεριγραπτός Λόγος· συγκατάβασις γὰρ θεϊκή,
οὐ μετάβασις δὲ τοπικὴ γέγονε· καὶ τόκος
ἐκ Παρθένου θεολήπτου ἀκουούσης ταῦτα»¹⁰¹.*

99. Πρέπει νὰ ποῦμε, ἀπὸ θεολογικὸ ἐνδιαφέρον, ὅτι ὁ Εὐγένιος φέρεται νὰ ἔγραψε «Ἐξηγήσεις στοὺς δύο κανόνες τῆς κοίμησης τῆς Θεοτόκου» (περιέχεται στὸν ἀρ. 203 Κώδικα τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων τοῦ ἁγ. Ὁρους) καὶ «Ὁμιλία περὶ προσευχῆς» (περιέχεται στὸν ἀρ. 230 Κώδικα τῆς Ἱ. Μ. Διονυσίου τοῦ ἁγ. Ὁρους). Βλ. καὶ ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, σ. 70.

100. Βλ. Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Οἱ ἀσματικοὶ κανόνες τοῦ Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ στὴν ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ὀλύμπου*, στὸ *Σύναξις*, σ. 138. Ὁ Κ. Κουτσοῦνης πάλι ἐπισημαίνει τὶς ἀναφορὲς τοῦ ἁγίου στοὺς μεγάλους Καππαδόκες καὶ ἰδιαίτερα στὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, τοῦ ὁποίου τοὺς ἐπιστολογραφικοὺς κανόνες ἀκολούθησε ὁ Εὐγένιος (βλ. ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ, *Σκέψεις*, σ. 151). Στὴ θεολογία τοῦ Γρηγορίου ὁ Εὐγένιος προφανῶς ἐντρυφήσε κατὰ τὴ μαθητεία του στὸν Μελέτιο Συρίγο (βλ. ΓΟΡΔΙΟΣ, *Βίος*, σ. 45).

101. Βλ. στὴν ἔκδοση C. A. TRYPANIS, *Fourteen Early Byzantine Cantica*, Wien 1968, σ. 35.

Εὐγένιος:

«Ὁλος ἐν τοῖς κάτω ἦν ὁ Λόγος τῶν ἄνω οὐδόλως χωριζόμενος,
Μήτηρ ἀπειρόγαμε, μόνη πανευλόγητε,
εἰ καὶ βροτοῖς ὠμίλησε βροτός γενόμενος
τοῦ σῶσαι τοὺς πιστοὺς μελωδοῦντας:
Σὲ ὑπερψοῦμεν, Χριστέ, εἰς τοὺς αἰῶνας»¹⁰².

Εἶναι ἀξιοπαρατήρητη ἡ ἀλλαγὴ ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Εὐγένιος καὶ ὀπωσδήποτε ὄχι τυχαῖα. Στὴν περίοδο, ποὺ ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς χρησιμοποίησε τὸ χριστολογικὸ αὐτὸ σχῆμα εἶχε κάποια ιδιαίτερα ἀντιαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα¹⁰³. Ὅμως τέτοιοι λόγοι στὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐγενίου φυσικὰ δὲν ὑφίσταντο. Ἔτσι ἐνδιαφέρεται, ὅπως παντοῦ ἄλλωστε στὴν ἐπιστολογραφία του, γιὰ τὴ σωτηριολογικὴ ἐνδυνάμωση τῶν στίχων ποὺ διάβαζε στὸν Ἀκάθιστο. Θέτει μάλιστα ἕναν στίχο (*μήτηρ ἀπηρόγαμε, μόνη πανευλόγητε*) ἔτσι, ὥστε νὰ φαίνεται ἔντονα πὼς ἀπευθύνεται ἡ ἀναφορὰ ἄμεσα στὴν Παρθένο ἀπὸ τὸν ποιητὴ (ἢ τὸ ἐκκλησίασμα). Ἐπαναλαμβάνει λοιπὸν ἀπὸ τὸν Ἀκάθιστο τὴ δογματικὴ ἀλήθεια ὅτι ὁ Λόγος ἔγινε ἀκέραια (ὄλος) ἄνθρωπος, πράγμα ὅμως ποὺ δὲν σημαίνει πὼς χωρίστηκε τῶν ἄνω θέλει νὰ υπογραμμίσαι ὅτι ὁ Λόγος δὲν ὑπέστη στὴ θεότητά του τροπὴ, παρόλο δηλ. ποὺ ἔγινε ὄρατος καὶ ἀπτός στοὺς ἀνθρώπους¹⁰⁴.

Στὴ συνέχεια πάντως γιὰ τὸν ποιητὴ, ὅπως εἶπαμε, φαινόταν σημαντικὸ νὰ τονίσει τὴ σωτηριολογικὴ προοπτικὴ (τοῦ σῶσαι τοὺς πιστοὺς μελωδοῦντας). Οἱ παρεμβάσεις αὐτές, παρόλο ποὺ δείχνουν ὅτι ὁ ποιητὴς θέλει νὰ βασιζέται στὴν ποιητικὴ παράδοση ποὺ χρησιμοποιεῖ, ὡστόσο βεβαιώνουν ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετες μὲ τὴν καλὴ δογματικὴ του κατάρτησι, ποὺ κινεῖται ἐν προκειμένῳ στὴ σωτηριολογικὴ προοπτικὴ τῆς ὀρθόδοξης Χριστολογίας-

102. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σσ. 82-83.

103. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Ι. Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕΣ, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ καὶ ἡ σωτηριολογικὴ σημασία της*, Θεσσαλονίκη 1998 (διδ. διατριβή), ἰδίως σ. 204 ἐξ.

104. Σὲ παρόμοια προοπτικὴ κινοῦνται κι ἄλλες θεοτοκολογικὲς του ἐκφράσεις. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ ἕνα ἀπ' αὐτά: «Μὴ κενώσας τοὺς κόλπους τοὺς πατερικούς, ὁ Υἱός σου ἐπὶ τοὺς σοὺς, νῦν κόλπος καθέζεται, ἀναπλάσαι βουλόμενος, τὸ φθαρὲν κακία, τοῦ ὄφους. Ἀχραντε, καὶ τοῦ Θεοῦ ἐξώσθη, μακρὰν ὡς παρήκοον. Ὅθεν σὺν Ἀγγέλοις, νῦν αὐλλίζεται χαῖρον, δόξαζον τὸν Κύριον, διὰ τοῦτο βοῶμεν Ἀγνή, πρόσβευε τῷ σῶ Υἱῷ καὶ Θεῷ, τῶν πταισμάτων δοῦναι τὴν συγχώρησιν...» (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 70).

Θεοτοκολογίας¹⁰⁵. Ἐλλωστε αὐτό δείχνει καί σέ ἄλλα σημεῖα τῆς Ἀκολουθίας του στόν Διονύσιο Ὀλύμπου, ἀπό τήν ὁποία θά ἀνασύρουμε ἐδῶ ὀρισμένα στοιχεῖα, γιά νά ἐμβαθύνουμε περισσότερο στό πῶς συνδέει ὁ ὄσιος τή Χριστολογία μέ τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅσον ἀφορᾷ λοιπόν τή χριστολογική του ὀρολογία, διαπιστώνουμε ὅτι γιά τή σάρκωση τοῦ Λόγου χρησιμοποιεῖ ὁ Εὐγένιος ταυτόχρονα μέ τήν παράσταση τῆς ἀνάληψης σάρκας ἀπό τόν Λόγο¹⁰⁶ καί τόν ὄρο «σωματωθέντα», τονίζοντας μαζί καί τὸ παράδοξο μυστήριο τῆς σάρκωσης ἀπό τήν Παρθένο¹⁰⁷. Καί σέ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρεται στή Θεοτόκο λέγοντας «Ὁ πάντων κτίστης καί Κύριος, ἐκ σοῦ σωματωθεῖς Παναμώμητε, λύμην κατέπαυσε, πολυθειᾶς...»¹⁰⁸. Ἡ χρήση τῆς συγκεκριμένης ὀρολογίας δέν θά ἦταν ἀξιοπαρατήρητη καί θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ἐπανάληψη μίας παλαιᾶς ὀρολογίας πού ἔχουμε ἤδη ἀπό τήν ποίηση τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ¹⁰⁹.

Ὅμως ἤδη πρὶν ὁ ποιητής θέλει νά τονίσει τὸ πρόσωπο τῆς Θεοτόκου, ἀπευθυνόμενος σ' αὐτήν τήν πράξη τῆς *σωμάτωσης* τοῦ Λόγου. Θέλει δηλ. νά τονίσει καί τή συμβολή τῆς ἴδιας τῆς Θεοτόκου. Λέει λοιπόν ὅτι «Τὸν Λόγον Πανάχραντε, τὸν τοῦ Πατρὸς σωματώσασα, ἡμᾶς ἠλευθέρωσας, ἐκ τῶν ἀλόγων παθῶν»¹¹⁰. Ὁ Εὐγένιος δέν διστάζει νά φτάσει σ' ἕναν τέτοιο τονισμό, ἐφόσον τὴ μία φορὰ χωρὶς ἐμπρόθετο (μέ ὑποκείμενο τὸν Λόγο) καί τήν ἄλλη μέ τὸν ἐμπρόθετο «ἐκ» (μέ ὑποκείμενο τήν Παρθένο) ἔκανε σαφῆ τήν πραγματικότητα τῆς σάρκωσης τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου. Τονίζει ἔτσι, καλυμμένος πλέον ἀπὸ τεχνική ὀρολογική καί θεολογική ἀποψη, τὸν ρόλο τῆς

105. Ἔτσι ἐπὶ παραδειγματι περιγράφει τήν κατά χάριν θέωση τοῦ ἁγίου Διονυσίου ὡς ἐξῆς: «Ἐνώσει θεία παθόπλισον ἡμᾶς, ἡ Τριάς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καί τὸν νοῦν ἡμῶν δόξη ἐλλαμφθῆναι τῇ σῇ, καί πνεύματι φαιδρυνθῆναι ἀγαλλιάσεως, ἵνα τὰ σά πανταχοῦ κηρύττωμεν μεγαλεῖα· καί ὡς οἰκονόμοι τῆς χάριτος πιστοί, τὸ δηνάριον ἀποληψώμεθα, ἐν τῇ τῶν ἔργων ἀποδόσει, παρὰ σοῦ τοῦ ἀθλοθέατου Θεοῦ, εὐχαῖς τοῦ σοῦ θεράποντος Διονυσίου, τοῦ ἀμέμπτως τὸ κατ' εἰκόνα διαφυλάξαντος καί τὰς γραμμὰς σώας τοῦ πρωτοτύπου, καί ἀπαραχαράκτους· καί νῦν ὡς θέσει Θεός, σοὶ τῷ φύσει παριστάμενος Θεῷ, πρεσβεύει ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς νῦν καί τῆς μελλούσης ἐκφυγεῖν ἀνάγκης καί περιστάσεως, καί ἡμᾶς τοιούτων ἀξιωθῆναι γερῶν, παρὰ σοῦ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἡμῶν, δόξα σοι» (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Διονύσιος, σσ. 65-66). Βλ. ὅ.π. σ. 85, ὅπου ὁ ἅγιος θεωρεῖται οἶκος τῆς Τριάδος.

106. «Ὁ ἀμήτωρ, ὑπάρχων πρὸ αἰῶνων, ἐπ' ἐσχάτων, ἀπάτωρ, ἐγεγόνει, ἐκ σῆς νηδύος σάρκα προσλαβόμενος, ἄχραντε Παρθένε» (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Διονύσιος, σ. 83).

107. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Διονύσιος, σ. 85: «Σωματωθέντα τὸν Λόγον, ἐκύησας ἀπορρήτως, πείραν ἀνδρὸς μὴ εἰδυῖα, Παρθένε Μήτηρ Κυρίου».

108. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Διονύσιος, σ. 76.

109. Βλ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕΣ, Χριστολογία, ἰδίως σ. 118.

110. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Διονύσιος, σ. 71.

ἴδιας τῆς Παρθένου –ἢ καλύτερα τῆς ἀεί-Παρθένου¹¹¹– στοῦ μυστήριου αὐτοῦ τῆς σωτηρίας¹¹².

Ἐπίσης, ἀξιοπαρατήρητη δὲν θὰ ἦταν ἡ παραπάνω χριστολογικὴ ἔκφραση τοῦ Εὐγενίου, ἀν μαζὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς *σωμάτωσης* δὲν πρόβαλε τὴ γνωστὴ δυοφυσικὴ φόρμουλα τῆς Χαλκηδόνας: «*Ἐπῆλθεν ὡς γέγραπται, τὸ θεῖον Πνεῦμα Πανύμνητε, ἐν σοὶ καὶ ἐσκήνωσεν ὁ ἐπουράνιος, καὶ σεσάρκωται, ἀτρέπτως δ' ἦν μείνας, Θεὸς τε καὶ Κύριος, ἐν δύο φύσεσι*»¹¹³. Ἔτσι δείχνει ὁ ὄσιος ὅτι ἤξερε καλὰ τὴ νεοχαλκηδόνια ἔκφραστικὴ παράδοση τῶν θεολόγων ποὺ πρόβαλλαν τὴν ἀρμονικὴ σχέση τῆς δυοφυσικῆς ὀρολογίας τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ τὴν ὀρολογία ποὺ ὑπογράμμιζε τὴ θεϊκὴ ταυτότητα τοῦ Χριστοῦ μὲ τὸν Θεὸ Λόγο¹¹⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς θείας ζωῆς, ποὺ εἶδαμε νὰ προκρίνει ὁ ὄσιος στὶς *Ἐπιστολές* του, εἶναι ἐνδεικτικὸ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἀκολουθία του στὸν ἅγιο Διονύσιο:

*«Πατὴρ φιλόστοργος γέγονας, χηρῶν καὶ ὀρφανῶν παραμύθιον, καὶ ὀρηπήριον, χειμαζομένων πανεύφημε, καὶ τῶν κακῶς ἐχόντων ἰατρὸς ἄμισθος. Ἀνέτειλας ἄλλος ἥλιος, τοῦ ψυχῆς ἰατρὸς πολυφάρμακος, ὃ Διονύσιε, καὶ σὺν Συθλατίνης τὸ καύχημα, καὶ Θετταλίας πέλεις τὸ σεμνολόγημα... σὺ δὲ σαυτὸν θείας πράξεις, ναὸν εἰργάσω Πάτερ τοῦ Θείου Πνεύματος»*¹¹⁵.

Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι ὅλη ἡ φιλόανθρωπη ζωὴ τοῦ ἁγίου σχετίζεται μὲ τὴν *ἐγκατοίκηση* σ' αὐτὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Μόνο ἔτσι, ὅπως εἶδαμε στὶς *Ἐπιστολές*, μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποδειχθεῖ ἀνιδιοτελῶς φιλόανθρωπος. Τὴ στάση αὐτὴ ζωῆς ὁ ὄσιος θὰ τὴν ὀνόμαζε *εὐτεχνο*, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν *ἄτεχνο* ζωὴ, ποὺ ἔχει ἀπόσταση ἢ, καλύτερα, ἐκεῖ ποὺ δὲν χωραεῖ στὸν ἄνθρωπο τὸ ἅγιο Πνεῦμα¹¹⁶. Ἡ θέωση ἄλλωστε γιὰ τὸν Εὐγένιο εἶναι

111. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 74: «*Ἀρρήτως Χριστὸν, συλλαβοῦσα Παρθένε, ἐγέννησας ἡμῖν, ὡς αὐτὸς οἶδε μόνος, καὶ πάλιν διέμεινας, ὡσπερ ἡς πρὸ συλλήψεως*».

112. Πβλ. καὶ ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 75: «*Υψοποιῶν, τοὺς γηγενεῖς ὁ Φιλάνθρωπος, ἐκ γαστρὸς σου, σάρκα προσλαβόμενος, ὤφθη βροτοῖς, ἄνθρωπος ὁμοῦ καὶ Θεὸς ὑπάρχων, τὸ πᾶν ἀνεκαλέσατο, πρὸ φῶς θεογονσίας*».

113. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 71.

114. Γιὰ τὴ θεολογία τοῦ νεοχαλκηδονισμοῦ βλ. Ι. Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕΣ, *Νεοχαλκηδονισμός: Δογματικὸ σημεῖο διαίρεσης;*, Θεσσαλονίκη 2003.

115. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 77.

116. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 74: «*Ἐλκει με Πανάμωμε πρὸς σὴν μολπὴν, πόθος ὁ*

φωτισμός τῶν αἰσθήσεων καὶ καταξίωση τῆς ἀνθρώπινης κτιστότητας¹¹⁷ «βεβηλωμένον με σαρκὸς τοῖς πάθειν, ὑσώπω κάθαρον, σὼν πρεσβειῶν Πάτερ, καὶ τὴν τῶν αἰσθήσεων, διπλὴν πεντάδα φώτισον, κληρουχίας τῆς ἄνω...»¹¹⁸. Εἶναι πολὺ σημαντικὴ αὐτὴ ἡ ὀπτικὴ γωνία, μετὰ τὴν ὁποία περιγράφει ὁ ἅγιος τὴ θέωση· τὴν ἐννοεῖ βέβαια, ὅπως ἤδη τονίσαμε, ὡς κοινωνία μετὰ τὴν ἁγία Τριάδα¹¹⁹. Καταλαβαίνουμε λοιπὸν ὅτι οἱ ἀναφορὲς ποὺ γίνονται στὴν ἐπιστολογραφία του γιὰ τὴν ἁγία Τριάδα δὲν εἶναι συμπτωματικές¹²⁰.

Ἐμεῖς στὴν παρούσα μελέτη, δίνοντας σημασία σὲ λεπτομέρειες προσπαθοῦμε ἐδῶ νὰ ἀνιχνεύσουμε στοιχεῖα ἀπὸ τὴ θεολογικὴ σκέψη τοῦ ἁγίου. Ἔτσι, ὄχι μόνον μετὰ τὴν περίπτωσή τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὸν Ἄκαθιστο, ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωσή τῆς δωρεᾶς ἐνὸς δυσκολότητος ποὺ κάνει ὁ Εὐγένιος στὴν μονὴ Τατάρνης¹²¹ φαίνεται ἡ βαθιὰ θεολογικὴ-πνευματικὴ του βιωτὴ. Γράφει λοιπὸν στὸ ἐξωτερικὸ μέρος καὶ στὰ χεῖλη τοῦ δυσκολότητος: «Ἐχεις με Θεὸν αἴμα σαρκὸς μου φέρων/ οὐ πᾶς ὁ πίνων ῥύπτεται, φίλε, ξένως./ Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες...»¹²². Συνειδητὰ λοιπὸν ὁ Εὐγένιος θέλει νὰ τονίσει ὅτι τὸ ἅγιο δυσκολότητος ἔχει μέσα του τὸν ἴδιο τὸν ἔνσαρκο Θεό¹²³. Προκρίνει λοιπὸν μ' ἓνα πολὺ ὁμορφοῦ διάλογο Θεοῦ-ἀνθρώπου τὴ

ἐγκάρδιος πάντοτε, ἀλλ' ἀναρκῶ μου, πρὸς τὸ ἄτεχνον ὄρων, ὅπερ ὡς οἶδας Πάναγνε, ἔκτρεψον καὶ δεῖξον με εὐτεχνον».

117. Ἄν θὰ θέλαμε νὰ παρουσιάσουμε τὴ βίωση τοῦ δόγματος τῆς Χαλκηδόνας ἀπὸ τὸν δοῖό μας, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ στεκόμασταν μετὰ προσοχὴ. Εἶναι πολὺ ἀξιόλογο ποὺ σήμερον ἡ δογματικὴ ἐπιστήμη μπορεῖ μετὰ ἀπλὸ καὶ καθαρὸ λόγον νὰ ἀποδώσει αὐτὴ τὴν ἁγιοπατερικὴ ἀλήθεια, ὅπως συμβαίνει στὴ μονογραφία τοῦ Χρυσ. Σταμούλη, *Κάλλος τὸ ἅγιον (Προλεγόμενα στὴ φιλόκαλη αἰσθητικὴ τῆς Ὁρθοδοξίας)*, ἐκδ. Ἀκριτάς, Ἀθήνα 2004.

118. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 72.

119. Βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Διονύσιος*, σ. 68: «καὶ νῦν ἐν οὐρανοῖς μετὰ δικαίων συναυλίζη σοφὴ, τῇ θεῖα παρεστῶς Τριάδι, αἰτῆσαι πειρασμῶν καὶ θλίψεων ρυσθῆναι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἡμᾶς ἐν εἰρήνῃ τοῦ λοιποῦ βιοτεῦσαι, καὶ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν»· σ. 70: «Τῶν δαιμόνων τὸ θράσος καταβαλῶν, καὶ τελέσας τὸν βίον ἀσκητικῶς, χοροῖς συναρίθμησαι, ἀσκητῶν Διονύσιε, διηνεκῶς ἀπλέτου, φωτὸς ἐμφορούμενος, καὶ τῆς σεπτῆς Τριάδος, τὴν δόξαν θεώμενος».

120. Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Εὐγένιος ἦταν μύστης τῆς πατερικῆς θεολογίας, στὴν ὁποία τονίζεται ἡ συγκεκριμένη θεώρηση τῆς θέωσης. Παραπέμπουμε ἐδῶ ἐνδεικτικὰ στὸν ἅγ. Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1196A-C.

121. Βλ. τὴν ἀπεικόνισή του δυσκολότητος στὸ Κ. ΒΛΑΧΟΣ (ἐπιμ. ἐκδ.), *Ὅσιος Εὐγενίου ὁ Αἰτωλός*, Ἀθήνα 1983, σ. 185.

122. Βλ. ΒΛΑΧΟΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, ὁ.π., σ. 19.

123. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος παρόμοια θὰ ἔλεγε «σῶμα καὶ αἷμα... δεσποτικόν» (PG 37, 281A).

δογματική ἀλήθεια ὅτι αὐτὸ πού κοινωνεῖται εἶναι *ἡ σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Ἰδίου τοῦ Θεοῦ* κι ὄχι ἐνὸς *ἀπλοῦ ἀνθρώπου*. Δὲν πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει πιὸ καθαρή ἀπάντηση στὶς δογματικὲς διαμάχες Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Προτεσταντῶν στὸ ἐρώτημα τί μετέχει ὁ ἄνθρωπος στὴ θεία Εὐχαριστία¹²⁴.

Ἄλλη εἰδικὴ περίπτωση ὅπου θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνιχνεύσουμε τὰ θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Εὐγενίου εἶναι αὐτὴ ἐνὸς ποιήματος, πού γράφει γιὰ τὸν μαθητὴ του Ἰάκωβο, ἀπὸ τὸ Πέτα τῆς Ἄρτας. Συστήνει λοιπὸν στὸν μαθητὴ του νὰ γίνεῖ ἠγούμενος τῆς μονῆς Τατάρνης:

*«Μόχθον ἀνευθεν καὶ πόνων οὐδεῖς, τέκνον, / τῆς βασιλείας οὐρανῶν κληρονόμας / καὶ γὰρ βιαστῶν ὡς βιαστὴ τυγχάνει, / πόνοις τε πολλοῖς καὶ κόποις θηρευτέα· / τί οὖν τὸ θαῦμα, καὐτὸς εἰ πολλοῖς πόνοις / ταύτης γεννήσῃ τῆς μονῆς ἀρχηγέτης, / τῆς πάντα θείας καὶ περικαλλεστάτης, / καὶ ταῦτα μητρὸς τοῦ Θεοῦ μου καὶ Λόγου / περισκεπούσης τῶδε ταύτην τῶ τρόπῳ; / Τοίνυν γενοῦ μοι τάχος αὐτῆς προστάτης, / καὶ πάντα πάντως χρηστὸν ἔξει τὸ τέλος»*¹²⁵.

Πέρα ἀπὸ τὶς θέσεις τοῦ ὁσίου γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ πόνου καὶ τοῦ ἀγώνα, δηλ. τῆς ἄσκησης γιὰ χάρη τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνο πού θὰ θέλαμε νὰ ὑπογραμμίσουμε εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μιᾶ γιὰ τὸν Θεὸ Λόγο καὶ τὴ μητέρα του, τὴ Θεοτόκο. Μιᾶ γιὰ τὸν Θεό του καὶ Λόγο καὶ θέλει ταυτόχρονα νὰ τονίσει τὸν τίτλο *Θεοτόκος* γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Θεανθρώπου, ἡ ὁποία γίνεται ἀντικείμενο θεολογικῆς ἔκφρασης. Θέλει προφανῶς νὰ πείσει ὁ ποιητὴς τὸν μαθητὴ του γιὰ τὴ βαθύτερη σημασία τῆς πρότασης πού τοῦ κάνει μὲ τὴν προβολὴ τῆς Παρθένου ὡς *«περισκεπούσης ταύτην»*, τὴν πολὺ ὠραία μονή. Καὶ ἐδῶ λοιπὸν ὁ ὁσῖος προτρέπει σὲ κάτι, χρησιμοποιώντας κριτήρια πνευματικὰ καὶ θεολογικά, ὅπως εἶδαμε νὰ κάνει στὶς καταπληκτικὲς του *Ἐπιστολές*, νὰ ἐνώνει δηλ. τὴ θεολογία μὲ τὴν πράξη, νὰ προβάλλει μίαν ἔμπρακτε πνευματικότητα. Δίκαια εἰπώθηκε ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία δί-

124. Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐγενίου οἱ διαλογικὲς σχέσεις τοῦ πατριάρχη Ἱερεμία Β' εἶχαν ἀναδείξει μεταξὺ ἄλλων τὴ διαφορὰ τῶν Ὁρθόδοξων καὶ μὲ τοὺς Διαμαρτυρόμενους στὸ θέμα αὐτό. Ἦτσι, ὁ ἀνωτέρω πατριάρχης τόνιζε ὅτι ἡ Ὁμολογία τοῦ Augsburg δὲν εἶναι ἐν προκειμένῳ σαφής. Γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἶναι τῶντι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ [(βλ. C. DAVEY, *The Orthodox and the Reformation 1450-1600*, 2/2 (1968) σσ. 138-151, ἐδῶ σ. 144)].

125. Βλ. Ι. ΚΟΛΙΤΣΑΡΑΣ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός*, στὸ Ἄρχεια Ἐταιρείας Αἰτωλοσκαρνανικῶν Σπουδῶν, 1 (1958) σσ. 37-88, ἐδῶ σ. 59.

πλα στὸν Κορυδαλέα ἦταν ὄχι τὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Εὐγενίου. Θὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ γιὰ χάρη τοῦ Εὐγενίου αὐτὸ ποὺ ὠραῖα ὑποστήριξε γιὰ τοὺς γινῶστες τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Καππαδόκες ὁ Κ. Holl, ὅταν ἔλεγε πῶς «ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐκτιμοῦσαν τὴ σοφία τοῦ κόσμου, ὅμως δὲν ἤθελαν νὰ ξέρουν τίποτα γιὰ τὴν περίπτωσι ποὺ θὰ ὑποστήριξε κανεὶς δογματικὲς θέσεις μέσα ἀπὸ τὴ φιλοσοφία»¹²⁶.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος τῆς παρούσας μελέτης εἶναι ἓνα ὀδοιπορικό σὰ θεολογικά καὶ ποιμαντικά στοιχεία, ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη. Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τελείωσι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ πρώτη θεματικὴ ἀναφορά, ὅπου ὁ ἄγιος ἀναπτύσσει τὴ σκέψι τοῦ κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ ἀνθρώπος στὴ δική του προσπάθεια γιὰ τὸ ἀγαθὸ χρειάζεται καὶ τὴ θεϊκὴ ἀρωγή. Ἔτσι καὶ οἱ τριαδολογικὲς καὶ χριστολογικὲς ἀναφορὲς ποὺ συναντοῦνται στὴν ἐπιστολογραφία του δὲν εἶναι τυχαῖες, ἀλλὰ βασιζονται στὴν ἴδια τὴν κατανόησι τῆς ἀνθρώπινης ἀγιότητος, ἡ ὁποία σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Τριάδα.

Ὁ Εὐγένιος ἀνάγει σὲ ἀρχὴ τῶν Ἐπιστολῶν του τὸν τονισμό τῆς ἀνθρώπινης ρευστότητος καὶ τῆς θεϊκῆς ἀτρεψίας, ὥστε νὰ φανεῖ ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἡ ἀνάγκη ποὺ ἔχει ὁ πρῶτος ἀπὸ τὸν δεύτερο, γιὰ νὰ μὴν ἀπολυτοποιήσι τὴ δυστυχία αὐτοῦ τοῦ κόσμου ἢ καὶ τὴν πρόσκαιρη ἡδονή του καὶ φτάσι στὴν ἀμετροέπια. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀτυχία δηλ. τοῦ ἀνθρώπου, ἀν θεωρηθεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν ἀνθρώπινη τρεπτότητα, δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενο θρηνητικῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξάλλου, ὁ ὄσιος ὑπογραμμίζει στὶς Ἐπιστολές του τὸ ἀνθρώπινο αὐτεξούσιο, ὥστε ὁ τονισμὸς τῆς θεϊκῆς δύναμης νὰ μὴ θεωρηθεῖ ὅτι ἀπολυτοποιεῖται καὶ δεσμεύει τὸ αὐτεξούσιο δημιούργημα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Γιαννούλης μέσα ἀπὸ τὴν ἀπεικόνισι τῆς ἐκκλησίας ὡς σώματος τοῦ Χριστοῦ παρεμβαίνει γιὰ τὴν εἰρήνευσι σὲ περιπτώσεις, κατὰ τίς ὁποῖες κυριαρχεῖ ἡ διχογνωμία καὶ ἡ διαίρεσι. Γίνεται ὅμως σὲ κάποιες περιπτώσεις –καὶ μάλιστα ὅταν πρόκειται γιὰ ἱερωμένους– σκληρὸς στὶς ἐκφράσεις του κάθε φορὰ ποὺ ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ ἀνθρώπος προσκολλᾶται στὴ ρευστό-

126. «Basilius und Gregor von Nazianz haben wohl die weltliche Bildung geschätzt, aber nirgends etwas davon wissen wollen, dass man dogmatische Sätze durch die Philosophie unterstütze» (K. HOLL, *Amphilochius von Ikonium und sein Verhältnis zu den großen Kappadoziern*, Darmstadt 1969, σ. 199).

τητα τοῦ κόσμου καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἔμπρακτη κοινωνία μὲ τὸν Θεό, ὅπως αὐτὴ ἀποκαλύπτεται στὴν καθημερινή σχέση μὲ τὸν συνάνθρωπο.

Ἐγινε σαφὲς ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπὶ μέρους ἀναφορὲς ὅτι στὸ ἔργο τοῦ Εὐγενίου ἐναρμονίζεται σαφῶς ἡ θεολογία μὲ τὴν ποιμαντικὴ εὐθύνη καὶ τὴν ἔμπρακτη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ σωτηρία. Ὁ Εὐγένιος, ὅπως ὁ ἴδιος τόνοιζε, ἦταν ἓνας πολέμιος τῆς δοκησίσοφης θεολογικῆς ἔκφρασης καὶ σίγουρα στὸ ἔργο του μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεῖς, ἀκόμη κι ἂν δὲν ὑπάρχουν ὀνομαστικὲς ἀναφορὲς, τὴν ἀντίθεσή του στὸν σχολαστικισμό καὶ τὴν ἀκραία θεολογικὴ ἔκφραση τῆς Διαμαρτύρησης. Θὰ βρεῖ δηλ. κανεῖς στὴ θεολογικὴ ἔκφραση τοῦ Εὐγενίου τὴν ἁρμονικὴ σύνδεση τοῦ θεοῦ μὲ τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα μὲ στόχο τὴ σωτηριολογικὴ προοπτικὴ, κάτω ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἀρχὴ καὶ ἀλήθεια τῆς διάκρισης μεταξὺ ἀκτίστου καὶ κτιστοῦ ἢ, κατὰ τὸν Εὐγένιο, ἀτρέπτου καὶ τρεπτοῦ.

Ἐξάλλου ἡ ἀναφορὰ μας στὴ συμπεριφορὰ τοῦ Εὐγενίου σχετικὰ μὲ τὴ στάση του στὸ θέμα τῆς καταδίκης τοῦ Λούκαρη καὶ στίς ἐκτιμήσεις προηγούμενων ἐρευνητῶν τοῦ δόσιου γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς θεολογικῆς του ἔκφρασης δείχνουν μία σταθερὴ προσωπικότητα, ποὺ διέγνωσε τὸν κίνδυνο τοῦ ἐνδορθόδοξου σπαραγμοῦ. Ἐνάντια σ' ἓναν τέτοιο σπαραγμὸ προτίμησε τὴν ἄμεση σύνδεση τοῦ θεολογικοῦ του λόγου μὲ τὴν πράξη. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ τὸν στόχο τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀγιότητα, ὑμνεῖ στὰ ἔργα του. Ἡ ἔνωση μὲ τὴν Τριάδα καὶ ἡ θέα τῆς ὡς εὐχαριστιακὸ ἀγαθὸ εἶναι στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀκολουθίας ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν ἐν Ὀλύμπῳ.